

ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ PATRICK LEIGH FERMOR ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1941-1944)

Οι παράγοντες που καθόρισαν τις μορφές της Αντίστασης στην Κρήτη ήταν η Μάχη του 1941, ο μεγάλος αριθμός Βρετανών μαχητών που εγκλωβίστηκαν στο νησί και το ιδιαίτερα σκληρό καθεστώς Κατοχής που ακολούθησε. Η Κρήτη-Φρούριο υπήρξε «πεδίο επιχειρήσεων» με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις του Άξονα, υπό γερμανική κυριαρχία κατά το μεγαλύτερο μέρος της και υπό ιταλική στα ανατολικά. Η γεωγραφική θέση του νησιού, ο γεωφυσικός χαρακτήρας και τα ανεπτυγμένα δίκτυα αλληλεγγύης, που λειτουργούσαν στις ορεινές κοινωνίες αλλά και μέσα στις πόλεις, επέδρασαν εξίσου καθοριστικά στη διαμόρφωση της Αντίστασης. Όλα τα παραπάνω διαφοροποίησαν την Αντίσταση από εκείνη που αναπτύχθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα και τα μικρότερα νησιά. Ο αυθόρμητος και μαζικός χαρακτήρας της ελληνικής Αντίστασης εκφράστηκε εδώ με ιδιαίτερη ένταση και δυναμισμό.

Η πορεία του Patrick Leigh Fermor συμπύκνωσε με τρόπο παραδειγματικό, και θεαματικό κάποτε, κύρια χαρακτηριστικά της βρετανικής συμβολής στην Αντίσταση και παράλληλα ανέδειξε βασικά στοιχεία της κρητικής Αντίστασης. Η καταγραφή της πορείας αυτής από τον ίδιο τον Leigh Fermor μέχρι σήμερα αποτελεί, εξάλλου, υπόδειγμα συνειδητής διαχείρισης της ιστορίας και της υστεροφημίας του.

Δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά στα γεγονότα αυτά καθαυτά, καθώς έχουν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους καταγραφεί, ενώ παραμένουν ζωντανά και στη συλλογική μνήμη.¹ Με αφετηρία, όμως, βρετανικές πηγές τις περιόδου, θα επιχει-

1. Σε επετειακή εκδήλωση στην Κρήτη παρουσιάστηκε η πρώτη, σύντομη μορφή του παρόντος. Βλ. *Η αντίσταση της Κρήτης κατά την γερμανική κατοχή, μέσα από ξένες αρχειακές*



ρήσουμε μια πρώτη προσέγγιση των πραγμάτων όπως τα βίωσε ο Leigh Fermor, στο πλαίσιο της ευρύτερης βρετανικής και συμμαχικής στρατηγικής και των εξελίξεων του πολέμου. Ολοκληρώνοντας θα αναφερθούμε στις κυριότερες μεταπολεμικές του αφηγήσεις.

Τα αρχεία της βρετανικής Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive – SOE), που είχε την ευθύνη των βρετανικών υπονομευτικών αποστολών στην κατεχόμενη Ευρώπη, άρχισαν να ανοίγουν στην έρευνα σχετικά πρόσφατα, ειδικότερα όσα αφορούν την Ελλάδα από τα τέλη του 1990.² Παρά το γεγονός ότι παρουσιάζουν μεγάλα κενά, λόγω της μυστικότητας των επιχειρήσεων, μεταπολεμικών επιλογών της SOE και τυχαίων καταστροφών, μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε πέρα από την επίσημη ή ημι-επίσημη βρετανική ιστοριογραφία, που τα είχε στη διάθεσή της, όταν ακόμα δεν υπήρχε προοπτική να ανοίξουν, και τα χρησιμοποίησε έμμεσα.³

πηγές, Διήμερο εκδηλώσεων τιμής στον Καπετάν Γεώργιο Πετρακογιώργη, Δήμος Τυμπακίου, 6-7 Σεπτεμβρίου 2008. Το εκτενέστερο και γνωστότερο ιστορικό για την περίοδο είναι του Beevor, που παρουσιάζει τη βρετανική οπτική, η οποία και θα μας απασχολήσει κατά πρώτο λόγο, ενώ έχουν εκδοθεί και εκδίδονται πλήθος αναμνήσεων και μαρτυριών Κρητικών αγωνιστών. Βλ. Antony Beevor, *Κρήτη. Η Μάχη και η Αντίσταση*, Αθήνα 2004, 1^η αγγλική έκδοση 1991 (Beevor, *Κρήτη*). Ενδεικτική ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ν. Α. Kokonas (επιμ.), *The Cretan Resistance 1941-19458. The Official British Report of 1945 together with comments by British Officers who took part in the Resistance*, Ηράκλειο 2004 (1^η έκδοση 1992), σ. 189-191. Τα γεγονότα έχουν επεξεργαστεί και συνεχίζουν να μνημονεύουν με επετειακές και άλλες εκδηλώσεις και οι μαχητές των βρετανικών δυνάμεων, όπως οι Νεοζηλανδοί. Βλ. <http://www.nzhistory.net.nz/hands/from-memory/notes-and-questions-greece/crete>.

2. Luise Atherton, *S.O.E. Operations in Africa and the Middle East. A Guide to the Newly Released Records in the Public Record Office*, Λονδίνο, 1994, σ. 4, 7, 28-32. Public Record Office, *SOE Operations in the Balkans. A guide to the Records in the Public Record Office*, Λονδίνο 1998, σ. 1-3, 20-25. Θεόδωρος Σαμπατακάκης, *Ταυτότητες πρακτόρων και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών στην Ελλάδα (1939-1944)*, Αθήνα 2006, σ. 19-20. Σημειώνουμε ότι τα αρχεία άλλων υπηρεσιών, όπως του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών είχαν ήδη αρχίσει να ανοίγουν από το 1973. Βλ. Phyllis Auty και Richard Clogg (επιμ.), *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, Λονδίνο 1975, σ. vii.

3. M. R. D. Foot, *SOE. An Outline History of the Special Operations Executive 1940-1946*, Λονδίνο 1999, κυρίως σ. xiii-xvii. M. R. D., Foot, *Memories of an S.O.E. historian*, Μεγάλη Βρετανία 2008, σ. 185. Richard Clogg, «Η Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων (SOE) στην Ελλάδα», Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα 1984, σ. 177-179. Auty και Clogg, *British Policy*, σ. 20, 202 κ.α., όπου υποστηρίζεται συστηματικά ότι τα στοιχεία των συγγραφέων του τόμου αντλούνται από άλλες βρετανικές αρχειακές πηγές, καθώς και από τις προσωπικές αναμνήσεις όσων υπήρξαν πρωταγωνιστές των γεγονότων της εποχής,

Το υλικό για την Κρήτη παρουσιάζει αρκετά μεγάλη συνοχή και δεν έχει ακόμη μελετηθεί συνολικά. Περιλαμβάνει μικρό μέρος των εγγράφων της περιόδου: ελάχιστα από τα τηλεγραφήματα που αντάλλασσε η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή στην Κρήτη (ΒΣΑ) με το Αρχηγείο της SOE στο Κάιρο, ορισμένα από τα ενδοϋπηρεσιακά τηλεγραφήματα της Υπηρεσίας, κυρίως μεταξύ Καΐρου και Λονδίνου, μέρος από την αλληλογραφία διάφορων βρετανικών υπηρεσιών, την αλληλογραφία Κρητικών αρχηγών ή στελεχών αντιστασιακών οργανώσεων με την εξόριστη ελληνική Κυβέρνηση ή συναγωνιστές τους στη Μέση Ανατολή και κάποιες εκθέσεις τους, καθώς και σύντομες εκθέσεις του προσωπικού της ΒΣΑ. Το σημαντικότερο τμήμα του υλικού, όμως, αποτελείται από την πλήρη σειρά των εκθέσεων που συνέτασσαν οι επικεφαλής αξιωματικοί της ΒΣΑ, συνήθως στο κατεχόμενο νησί και εκθέσεις του 1945, μετά το τέλος των επιχειρήσεων.⁴ Υπάρχει, επίσης, και η απολογιστική, αναλυτική έκθεση δράσης της ΒΣΑ, που συντάχθηκε βάσει των παραπάνω και είχε δημοσιευθεί στην Ελλάδα σχολιασμένη, πριν το άνοιγμα των αρχείων της SOE, συμβάλλοντας σε μεγάλο βαθμό στην ιστοριογραφική προσέγγιση της περιόδου.⁵

Οι εκθέσεις των επικεφαλής αξιωματικών κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν υπηρεσιακά, απόρρητα έγγραφα και ακολουθούσαν τους κανόνες της SOE για την αναλυτική ενημέρωση του Αρχηγείου στο Κάιρο. Διέφεραν από

χωρίς, ωστόσο, να αποφεύγεται παραπομπή στα αρχεία της SOE σε ελάχιστες περιπτώσεις. Το έργο που χρησιμοποιεί τα αρχεία με συγκεκριμένες παραπομπές είναι του Mackenzie, το οποίο συντάχθηκε αμέσως μετά τον πόλεμο αλλά εκδόθηκε όταν τα αρχεία είχαν ανοίξει. Βλ. W. J. M. Mackenzie, *The secret history of SOE: the Special Operations Executive 1940-1945*, Λονδίνο 2000, σ. xi. Χαρακτηριστική για την Κρήτη είναι η εργασία του Beevor που ακολουθεί τις κατευθύνσεις κατοχικών εκθέσεων των Βρετανών αξιωματικών, κυρίως του Leigh Fermor, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τεκμηριώνοντας τις πληροφορίες του με παραπομπή σε αλληλογραφία και συνομιλίες με τους αξιωματικούς. Βλ. Beevor, *Κρήτη*, σ. 518-520.

4. Βλ. κυρίως The National Archives, Records of Special Operations Executive, Special Operations Executive: Balkans: Registered Files, Greece, Individual Reports, HS 5/722-732.

5. N. A. Kokonas, *The Cretan Resistance 1941-1945*, ό.π. Η έκθεση αυτή είχε αποδοθεί αρχικά στον επικεφαλής του Τομέα Κρήτης της SOE Καΐρου κατά το μεγαλύτερο διάστημα της Κατοχής, J. Smith Hughes, στη συνέχεια στον Βρετανό αξιωματικό που τον διαδέχθηκε, L. O'Toole, ενώ στα αρχεία της SOE βρίσκεται υπό το όνομα του Αρχηγού της ΒΣΑ στην Κρήτη T. J. Dunbabin. Βλ. Kokonas, ό.π., σ. 9, 22, και παράρτημα που είχε πράγματι συντάξει ο Smith Hughes, σ. 151-172. Lt. Col. T. J. Dunbabin, «Report on SOE missions in Crete», σσ. 80 και παραρτήματα σσ. 30, (Dunbabin, Report), HS 5/724. Η έκθεση είχε ευρύτερη κυκλοφορία και τουλάχιστον στην Ελλάδα, σύμφωνα με πληροφορίες που μου έδωσε ο ερευνητής Μανώλης Βουρλιώτης, συναντάται στο Αρχείο Ιωάννη Πελτέκη, Μουσείο Μπενάκη, καθώς και σε άλλα ιδιωτικά αρχεία. Στη συνέχεια, οι σελίδες παραπομπής από την έκθεση αναφέρονται στο εκδεδомένο κείμενο.

τις τελικές εκθέσεις δράσης και τα σύγχρονά τους μνημόνια της Υπηρεσίας προς άλλες υπηρεσίες, καθώς εκείνα εξυπηρετούσαν άλλες ανάγκες, κυρίως την προβολή του έργου της SOE, τη δικαιολόγηση επιλογών της, ή την εξασφάλιση πόρων για την ανάπτυξή της.⁶ Για λόγους ασφαλείας χρησιμοποιούσαν κωδικά ονόματα προσώπων και τόπων, συχνά υπαινικτικές αναφορές, και η ανάγνωσή τους προϋποθέτει γνώση των γεγονότων.⁷ Δεν συναντάται πάντοτε η επικαιρότητα των τηλεγραφημάτων, περιέχονται, ωστόσο, εκτενείς αναφορές και εκτιμήσεις, καθώς και πλήθος πληροφοριών, άμεσου επιχειρησιακού ενδιαφέροντος αλλά και οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Μπορούμε έτσι, όχι μόνο να μελετήσουμε τα γεγονότα και τη διαμόρφωση της βρετανικής και συμμαχικής στρατηγικής, αλλά και τον τρόπο που βίωσαν τα γεγονότα οι Βρετανοί, έμμεσα και οι Κρητικοί. Κυρίως οι εκθέσεις του Dunbabin, Αρχηγού της ΒΣΑ,⁸ και του Leigh Fermor⁹ διακρίνονται για την αμεσότητά τους και καταγράφουν σχέσεις και καταστάσεις χωρίς τα στερεότυπα των μεταπολεμικών αφηγήσεων.

6. Όπως π.χ. το μνημόνιο του αναπληρωτή Διοικητή της SOE προς τον μόνιμο Υφυπουργό Εξωτερικών, ο οποίος χρησιμοποιούσε στοιχεία αρκετά διαφοροποιημένα από τις εκθέσεις των επικεφαλής της ΒΣΑ, για να απαντήσει στο ερώτημα γιατί εξακολουθούσε να εκδηλώνεται έντονη αντιστασιακή δραστηριότητα στην Κρήτη, παρά την εκτίμηση της SOE ότι τα γερμανικά αντίποινα είχαν κάμψει το αντιστασιακό φρόνημα. Βλ. [Sporborg] προς O. Sargent, HNS/1104, απόρρ., 19 Απριλίου 1944, HS 5/418.

7. Το σύστημα των κωδικών και συνθηματικών ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο, τόσο εκ μέρους της SOE από το Λονδίνο και το Κάιρο, όσο και από τους αξιωματικούς της ΒΣΑ επιτόπου, λόγω της μυστικότητας των επιχειρήσεων. Έτσι π.χ. ο Leigh Fermor ήταν υπηρεσιακά ο D/GR/10 και αργότερα ο D/H314 και μεταξύ φίλων ο Paddy, χαϊδευτικό του μέχρι σήμερα. Για τους Κρητικούς ήταν ο Φιλεντέμ ή κάποτε ο Μιχάλης. Οι αξιωματικοί συνήθως διαβίβαζαν στο Κάιρο ιδιαίτερα «γλωσσάρια» για τη σημασία των κωδικών που επινοούσαν, ενώ η σημασία άλλων μπορεί να εντοπιστεί σε μεταγενέστερες αναμνήσεις, στη βιβλιογραφία ή να γίνει κατανοητή από τα συμφραζόμενα.

8. Εκτός από την τελική έκθεση δράσης, ο Dunbabin συνέταξε άλλες 20 εκθέσεις μεταξύ Μαΐου 1942 και Νοεμβρίου 1944. Βλ. HS 5/723-724. Οι εκθέσεις των επικεφαλής αξιωματικών συμπληρώνονταν συνήθως με σειρά παραρτημάτων, που περιείχαν επιμέρους στοιχεία όπως αποσπάσματα εφημερίδων, έγγραφα των αρχών Κατοχής, πληροφορίες υπό μορφή καταλόγου, χάρτες κ.ά.

9. Εννέα συνολικά: «Report No 1», 5 Ιανουαρίου 1943, σσ. 29 και παραρτήματα σσ. 7 (Report 1). «Report No 2», 27 Απριλίου 1943, σσ. 45 (Report 2). «Report No 3», Ιούλιος 1943, σσ. 15 και παραρτήματα σσ. 41 (Report 3). «Report No 4», 11 Ιουλίου 1943, σσ. 3 και 2 (Report 4). «Report No 5», 2 Σεπτεμβρίου 1943, σσ. 13 και 11 (Report 5). «Report No 6», 21 Σεπτεμβρίου 1943, σσ. 7 και 18 (Report 6). «Report No 7», 30 Μαρτίου 1944, σσ. 7 (Report 7). «Capture of General Kreipe», 16 Μαΐου 1944, σσ. 6 και 1 (Report Kreipe). «Report No 8», 1 Φεβρουαρίου 1945, σσ. 7 (Report 8), HS 5/728. Τις εκθέσεις 1-6 συνέταξε κατά τη διάρκεια της πρώτης του αποστολής, τις δυο επόμενες κατά τη διάρκεια της δεύτερης και την τελευταία μετά την ολοκλήρωση της τρίτης του αποστολής.

Το περιεχόμενο, η έκταση και η συχνότητα των εκθέσεων διέφεραν ανάλογα με τις εξελίξεις, τις δυνατότητες συγκέντρωσης πληροφοριών και επικοινωνίας με τη Μέση Ανατολή, αλλά και τις συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες σύνταξης και το χρόνο που είχε μεσολαβήσει από τυχόν προηγούμενη έκθεση του συντάκτη. Ο Leigh Fermor, που μας ενδιαφέρει κυρίως εδώ, αναφερόταν συχνότερα από άλλους αξιωματικούς στα παραπάνω. Σημείωνε π.χ. στην πρώτη του αναφορά ότι ήταν υποχρεωμένος να μετακινείται συνεχώς λόγω εκτεταμένων γερμανικών επιδρομών, ή αργότερα στη συντομότερη έκθεσή του ότι είχε μόνο μια ώρα να τη γράψει, ή αντίθετα σε εκτενέστερη ότι είχε την άνεση μερικών ημερών.¹⁰ Σ' αυτή την τελευταία επισύναπτε σειρά πληροφοριών που δεν είχε καταστεί δυνατό να διαβιβαστούν μέσω ασυρμάτου, αναφέροντας με χαρακτηριστική γλαφυρότητα ότι έγραφε «κρυμμένος σαν σαύρα στα βράχια». Στα πλαίσια της αμεσότητάς του δεν έλειπαν και λέξεις, φράσεις ή ολόκληρες παράγραφοι στα ελληνικά,¹¹ και ενώ οι εκθέσεις του είναι κατά κανόνα αυστηρά δομημένες, όπως και των άλλων αξιωματικών, κατέγραφε και ανεκδοτολογικά στοιχεία για να μεταφέρει το κλίμα που επικρατούσε.¹²

Να σημειώσουμε, τέλος, ότι υπάρχουν ακόμα κλειστοί φάκελοι της SOE, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με τον προσωπικό φάκελο του Leigh Fermor,¹³ ή από τους ανοικτούς φακέλους λείπουν τμήματα εγγράφων, ακόμη και ολόκληρα έγγραφα, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια. Η αποσπασματικότητα των πηγών μας οδηγεί, λοιπόν, σε λιγότερο κατηγορηματικές προσεγγίσεις, που αφήνουν περιθώρια για επανεκτιμήσεις και πολλαπλές αναγνώσεις.¹⁴

Η SOE στην Κρήτη

Η SOE συγκροτήθηκε το καλοκαίρι του 1940 για τον συντονισμό και την εκτέλεση υπονομευτικών ενεργειών στην κατεχόμενη Ευρώπη και είχε την ευθύνη των βρετανικών αποστολών, σε συνεργασία και με άλλες υπηρεσίες. Πα-

10. Βλ. Report 1, σ. 1 και αλλού. Report 4, σ. 1. Report 3, σ. 2. Οι παραπομπές σε συγκεκριμένες σελίδες των εκθέσεων συχνά είναι ενδεικτικές, καθώς συμβαίνει οι σχετικές μνείες να γίνονται σε πολλά σημεία ή να προκύπτουν συμπεράσματα από το σύνολο των εκθέσεων.

11. Βλ. π.χ. Report 2, σ. 38. Report 3, σ. 3.

12. Π.χ. Report 2, σ. 36, 38.

13. HS 9/507/4.

14. Βλ. και Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*, Λονδίνο 2003, σ. ix-x.

ράλληλα ανέλαβε και ρόλο συνδέσμου με τις αντιστασιακές οργανώσεις. Το έργο της επικεντρώθηκε στη συλλογή και διαβίβαση πληροφοριών, την εκτέλεση δολιοφθορών, καθώς και την ανάπτυξη ανταρτικών σωμάτων.¹⁵ Η ύπαρξή της κρατήθηκε μυστική στη διάρκεια του πολέμου, αλλά και πολλά χρόνια μετά, και ήταν άγνωστη στον ευρύτερο κύκλο των συνεργατών της, στην Ελλάδα και τις άλλες χώρες, οι οποίοι απλώς γνώριζαν ότι εργαζόντουσαν για τον συμμαχικό αγώνα. Η μυστικότητα αυτή αποτέλεσε κοινή πρακτική για όλες τις ανάλογες υπηρεσίες, και μεταξύ του βρετανικού προσωπικού.¹⁶

Στα Βαλκάνια δραστηριοποιήθηκε, μέσω του Αρχηγείου της στο Κάιρο, κυρίως στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία, λιγότερο στην Αλβανία και με διαφορετικούς όρους στην Τουρκία, που τηρούσε στάση ουδετερότητας. Μικρής έκτασης υπήρξαν, εξάλλου, οι απόπειρες διείσδυσης στη Βουλγαρία που ανήκε στις δυνάμεις του Άξονα.¹⁷ Ειδικότερα για την Ελλάδα, κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της Κατοχής, λειτουργούσε τρεις τομείς, από ένα για την ηπειρωτική χώρα, για την Κρήτη και για τα Δωδεκάνησα. Ανέλαβε επιχειρήσεις στη χώρα από τα τέλη του 1941, σχεδιάζοντας τις ενέργειές της πάντα στα πλαίσια της γενικότερης συμμαχικής στρατηγικής στη Μέση Ανατολή και βάσει της περιορισμένης δυνατότητας που είχε να μεταφέρει προσωπικό και εφόδια για τον εξοπλισμό των αντιστασιακών οργανώσεων.¹⁸

Η Κρήτη υπήρξε η πρώτη περιοχή των Βαλκανίων όπου έδρασε η SOE, οργανώνοντας σταδιακά τη ΒΣΑ από τον Ιούλιο του 1941. Είχε, ωστόσο, αναπτύξει επαφές από την αρχή του πολέμου με αρχηγούς ανταρτικών ομάδων που έλαβαν μέρος στη Μάχη της Κρήτης, αυθόρμητα ή και σε συντονισμό με εκπροσώπους της στο νησί. Η Αποστολή ήταν επανδρωμένη αποκλειστικά με

15. Mackenzie, *The Secret History*, ό.π., σ. 75-77.

16. Χαρακτηριστική ήταν η αναφορά του στενού συνεργάτη του Leigh Fermor Γ. Ψυχουντάκη κατά τη διάρκεια του πολέμου. Βλ. George Psychoundakis, *The Cretan Runner. His story of the German Occupation*, Λονδίνο 1998 (1^η έκδοση 1955), σ. 3. Foot, *Memories*, ό.π., σ. 178, 186 για τη γενικότερη πρακτική.

17. Mackenzie, ό.π., σ. 168-171. Williams, ό.π., Suleymen Seydi, «The Activities of Special Operations Executive in Turkey», *Middle Eastern Studies* 40/4 (2004), σ. 153. Spyridon Ploumidis, «S.O.E. operations and P.W.E. propaganda to operations and P.W.E. propaganda to World War II Bulgaria (1941-1944)», *Etudes balkaniques* Sofia (2001) 1, σ. 25-26. E. P. Thompson, *Beyond the frontier. The politics of a failed mission; Bulgaria 1944*, Stanford California 1997, σ. 8-12.

18. Mackenzie, ό.π., σ. 449-487. Lt. Col. J. A. Dolbey, «Report on SOE activities in Greece and the Islands of the Aegean Sea», 27 Ιουνίου 1945, HS 7/152-153, σ. 2-3 και Appendix V(D), SOE Activities in Crete. Θ. Σαμπατακάκης, *Ταυτότητες πρακτόρων*, ό.π., σ. 139-143.

αξιωματικούς της SOE έως τα μέσα του 1943, οπότε πλαισιώθηκε και με προσωπικό από άλλες υπηρεσίες, κυρίως από την Secret Intelligence Service και την Υπηρεσία Διαφυγών (Force "A"). Από το καλοκαίρι του 1944 η Αποστολή έγινε Συμμαχική Στρατιωτική, καθώς συμμετείχαν περιορισμένα στις επιχειρήσεις και Αμερικανοί αξιωματικοί του Office for Strategic Services, υπηρεσίας αντίστοιχης με την SOE.¹⁹

Τα όποια συγκεντρωτικά στοιχεία μπορούμε να αναφέρουμε αποτελούν το ελάχιστο των πραγμάτων, καθώς σημαντικό μέρος των εγγράφων έχει καταστραφεί και δεν μπορεί να υπολογιστεί ακριβώς το κατά καιρούς προσωπικό της ΒΣΑ ή να καταγραφεί και να αποτιμηθεί συνολικά η δραστηριότητα της SOE στην Κρήτη, όπως ούτε συνολικά στην Ελλάδα.²⁰ Ενδεικτικά για την εξέλιξη του δυναμικού της Αποστολής σημειώνουμε ότι τον Νοέμβριο του 1943 το βρετανικό προσωπικό αποτελούσαν 4 αξιωματικοί-σύνδεσμοι και 4 ασυρματιστές, από ένας αντίστοιχα σε κάθε νομό, συγκροτώντας τέσσερις επιμέρους αποστολές. Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1944, οπότε διαθέτουμε στοιχεία και για το ελληνικό προσωπικό, λειτουργούσαν πλέον οκτώ επιμέρους αποστολές, με 28 Βρετανούς και 85 Έλληνες.²¹

Οι Βρετανοί υπηρετούσαν για ένα μεγάλο διάστημα στο νησί, έφευγαν με σύντομη άδεια για να αναλάβουν δυνάμεις στην Αίγυπτο και επέστρεφαν, ανάλογα με τις επιχειρησιακές ανάγκες. Μέλη της Αποστολής ήταν και αρκετοί Έλληνες, ορισμένοι από τους οποίους είχαν ακολουθήσει ειδική εκπαίδευση στη Μέση Ανατολή, ενώ μεγάλος ήταν ο αριθμός όσων συνεργαζόντουσαν επιτόπου στα δίκτυα πληροφοριών και τις δολιοφθορές. Έως την άνοιξη του 1945, οπότε απελευθερώθηκε όλη η Κρήτη, είχαν υπηρετήσει τουλάχιστον 50 Βρετανοί συνολικά, είχαν λειτουργήσει 17 σταθμοί ασυρμάτου και είχαν επιπλέον διεισδύσει στο νησί, με τη συνδρομή της SOE, τουλάχιστον 350 άτομα, Έλληνες και ξένοι, οι οποίοι συμμετείχαν στις αντιστασιακές δράσεις.²²

19. Dolbey, Report on SOE activities, *ό.π.*, σ. 13-14. Βλ. και Dunbabin, Report, σ. 27, 33, 95. Σημειώνουμε ότι η ΒΣΑ στην ηπειρωτική Ελλάδα συγκροτήθηκε τον Ιανουάριο του 1943, βλ. Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War (1941-1944)*, Cambridge 1984, σ. 29-30.

20. Dolbey, *ό.π.*, σ. 5. Public Record Office, *SOE Operations in the Balkans*, *ό.π.*

21. HQ Force 133 MEF προς Brig. Benfield, SD/240/10, 31 Δεκεμβρίου 1944, HS 5/679.

22. Dunbabin, Report, σ. 146-148, 175-187. Dolbey, *ό.π.*, Appendix V(D), SOE Activities in Crete, σ. 5, 10. Βλ. και SOE Middle East Plans Committee, Paper No 15, «Appreciation of Para-Military Activities to Support Operations for the Recapture of Crete», G(R)/2DRE/1, άκρως απόρρ., Φεβρουάριος 1942, HS 5/682.

Οι μορφές αντίστασης που ευνοούσαν οι Βρετανοί ήταν σύμφωνες με την ευρύτερη στρατηγική του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, τις συνθήκες που διαμορφώνονταν στην Κρήτη και στα πολεμικά μέτωπα. Δεν συμφωνούσαν πάντοτε όμως με τις προτεραιότητες των Κρητικών. Στο επίκεντρο του σχεδιασμού τους ήταν η επιχείρηση ανακατάληψης του νησιού, από τα τέλη του 1941 και, με διαφορετική ένταση, μέχρι την απόβαση στη Σικελία, αρχές Ιουλίου του 1943.²³

Η λειτουργία δικτύων πληροφοριών, η εκτέλεση δολιοφθορών ή η συνδρομή σε βομβαρδισμούς εχθρικών στόχων, καθώς και η οργάνωση ανταρτών που θα ενεργούσαν την κατάλληλη στιγμή, αποτελούσαν τους άμεσους στόχους της Αποστολής, για την εξυπηρέτηση της επιχείρησης ανακατάληψης. Η ετοιμότητα και η θέληση των κατοίκων να δράσουν στα παραπάνω πλαίσια ήταν δεδομένη, έπρεπε, όμως, να αποφευχθεί τυχόν πρόωρη εξέγερσή τους ή ανάληψη πρωτοβουλιών σε μικρότερη κλίμακα, που επέφεραν σκληρά αντίποινα και καταρράκωναν το ηθικό τους. Το ηθικό κατοίκων, Βρετανών και δυνάμεων Κατοχής, αποτελούσε, εξάλλου, σημαντικό παράγοντα και επηρεαζόταν άμεσα τόσο από τα γεγονότα στο νησί όσο και από τις εξελίξεις του πολέμου, ιδιαίτερα στο μέτωπο της βόρειας Αφρικής που βρισκόταν και σε τόσο μικρή απόσταση.

Παράλληλα οι Βρετανοί επιθυμούσαν να εκδηλώνεται «παθητική αντίσταση», αυθόρμητες ενέργειες, δηλαδή, με ουσιαστικά αποτελέσματα, που δεν απαιτούσαν οργανωτικές δομές ή ένοπλη δράση. Όπως είχαν διαπιστώσει, δεν χρειαζόταν να την προωθήσουν οι ίδιοι, καθώς οι Κρητικοί ενεργούσαν μαζικά προς την κατεύθυνση αυτή από την πρώτη μέρα της Κατοχής. Περιέθαλψαν και έκρυψαν περισσότερους από 1.000 Βρετανούς στρατιώτες που εγκλωβίστηκαν στο νησί και συνέδραμαν στη φυγάδευσή τους, ακόμα και στα χωριά με ισχυρή παρουσία κατοχικών δυνάμεων, παρά την πείνα του χειμώνα του 1941-1942 και τον κίνδυνο των αντιποίνων. Ανέπτυξαν μέσα σε ένα χρόνο ευρύ δίκτυο υποστήριξής τους και φιλικό σύνδεσμο, που στη συνέχεια συνέβαλλαν ουσιαστικά στην επιτυχία κάθε είδους επιχειρήσεων της Αποστολής.²⁴

Οι κάτοικοι συνέχισαν να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των περιπλανώμενων Βρετανών στρατιωτών, μέχρι να φυγαδευτούν οι τελευταίοι στα μέσα του 1943, και ταυτόχρονα στις ανάγκες της ΒΣΑ, την οποία συνέδραμαν ακόμα και οικονομικά στις αρχές της δραστηριοποίησής της.²⁵ Διαδεδο-

23. Όπως φαίνεται από σχετικές διαταγές προς την SOE, βλ. Dunbabin, Report, σ. 36, 46.

24. Dunbabin, Report, σ. 39-40. [SOE Cairo], «Crete, memorandum», απόρρ. και εμπιστευτικό, [4 Αυγούστου 1941], HS 5/678. George Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 60-61.

25. Report 1, σ. 24-25.

μένη εκδήλωση «παθητικής αντίστασης», με στρατηγική σημασία, ήταν και οι κωλυσιεργίες εκ μέρους των κατοίκων που εκτελούσαν καταναγκαστικά έργα. Όπως στις αρχές του 1942 στο αεροδρόμιο Τυμπακίου, που ανέστειλαν την κατασκευή του και τελικώς οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να το χρησιμοποιήσουν για να ενισχύσουν τα στρατεύματά τους στη βόρεια Αφρική.²⁶

Οι επικεφαλής αξιωματικοί της ΒΣΑ μπορούσαν να εφαρμόζουν τη βρετανική στρατηγική με σημαντική επιτυχία, καθώς γνώριζαν τη γλώσσα, συχνά και την Κρήτη πριν τον πόλεμο ή είχαν πάρει μέρος στη Μάχη εναντίον των Γερμανών. Έζησαν για μακρά διαστήματα απομονωμένοι μεταξύ τους, με τις στερήσεις που είχε η ζωή των βοσκών στα ορεινά, και ανέπτυξαν προσωπικές σχέσεις εμπιστοσύνης με ηγέτες και απλούς καθημερινούς ανθρώπους.²⁷ Ήταν συχνά αρχαιολόγοι ή κλασικοί φιλόλογοι, όπως ο Αρχηγός της ΒΣΑ Dunbabin,²⁸ νέοι στρατευμένοι, 21-25 χρόνων, ειδικά εκπαιδευμένοι στην εκτέλεση σαμποτάζ, κατασκοπίας και κάθε είδους δολιοφθοράς, με οργανωτικές ικανότητες και τόλμη, όλοι εθελοντές στον συμμαχικό αγώνα που διεξαγόταν πίσω από τις εχθρικές γραμμές.

Ο Patrick Leigh Fermor γνώριζε καλά τα νέα ελληνικά και αρκετές όψεις της Ελλάδας πριν τον πόλεμο. Γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1915 και εγκατέλειψε το σχολείο στα 16. Ξεκίνησε δυο χρόνια αργότερα, Δεκέμβριο του 1933, να διασχίσει με τα πόδια και ελάχιστα χρήματα την κεντρική Ευρώπη, από την Ολλανδία μέχρι την Κωνσταντινούπολη, πραγματοποιώντας ένα ρομαντικό όνειρο περιπέτειας κοινό στη γενιά του. Κράτησε τότε τις πρώτες του ταξιδιωτικές σημειώσεις ημερολογίου, που αργότερα χάθηκαν.²⁹ Ενώ ο Χίτλερ είχε ήδη καταλάβει την εξουσία στη Γερμανία, συνέχισε το ταξίδι του στα Βαλκάνια, καταλήγοντας στην Ελλάδα. Στη Μακεδονία εντάχθηκε, μάλιστα, σε φιλοβασιλική

26. Dunbabin, Report, σ. 39-40.

27. Όπως διαπιστώθηκε και μετά τον πόλεμο. Βλ. General Report on activities in West. Crete from Jan. 1942 to Jan. 1945, by Major A. W. Fielding, HS 5/726. Dunbabin, Report, σ. 28-29. Patrick Leigh Fermor, «Abducting a General», *Words of Mercury*, Λονδίνο 2003, σ. 100-102. Την τακτική αυτή είχε εφαρμόσει πρώτος, πριν και κατά τη Μάχη της Κρήτης, εκ μέρους της SOE, ο αρχαιολόγος, ανασκαφέας της Κνωσού J. P. Pendlebury, που σκοτώθηκε μαχόμενος με αντάρτες εναντίον των Γερμανών στο Ηράκλειο τον Μάιο του 1941. Βλ. Beevor, *Κρήτη*, σ. 53-54, 209-212.

28. Ο T. J. Dunbabin, διακεκριμένος αρχαιολόγος της κλασικής αρχαιότητας, υπήρξε πριν τον πόλεμο αναπληρωτής διευθυντής της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα.

29. Patrick Leigh Fermor, *A time of gifts*, Λονδίνο 1977, σ. 1-16. *Between the Woods and the Water. On Foot to Constantinople from The Hook of Holland: The Middle Danube to the Iron Gates*, Λονδίνο 1986, σ. 12. Ανάλογο ταξίδι σε ηλικία 19 ετών επιχείρησε το 1938 και ο M.R.D. Foot, ο επίσημος ιστορικός της SOE αργότερα. Βλ. M.R.D. Foot, *Memories of an SOE Historian*, Λονδίνο 2008, σ. 44-47.

μονάδα και έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις εναντίον του βενιζελικού Κινήματος του 1935.

Έμεινε στην Ελλάδα έως την κήρυξη του πολέμου και επέστρεψε το 1940, ως αξιωματικός –σύνδεσμος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στο μέτωπο της Αλβανίας. Εκεί φαίνεται ότι συνάντησε και τη Μεραρχία Κρήτης. Μετά την υποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων από την ηπειρωτική χώρα, έφτασε στην Κρήτη όπου υπηρέτησε ως αξιωματικός Πληροφοριών των βρετανικών στρατευμάτων στο Ηράκλειο. Εγκατέλειψε την πόλη αποχαιρετώντας τους αντάρτες που ζητούσαν όπλα για να συνεχίσουν τον αγώνα και όταν έφτασε στην Αίγυπτο στρατολογήθηκε από την SOE. Ένα χρόνο αργότερα επέστρεψε ως επικεφαλής της ΒΣΑ στο δυτικό και στη συνέχεια στο κεντρικό τμήμα της Κρήτης.³⁰

Ευρύτερα καλλιεργημένος, θα γίνει γνωστός μετά τον πόλεμο ως συγγραφέας ταξιδιωτικών βιβλίων με ανθρωπολογική οπτική, από τα πιο σημαντικά εκείνα που έγραψε για τη Μάνη και τη Ρούμελη.³¹ Οι εκθέσεις του από την κατεχόμενη Κρήτη μαρτυρούσαν αυτό το ταλέντο του, καθώς ξεπερνούσαν το επίπεδο των υπηρεσιακών αναφορών και συχνά αποτελούσαν ολοκληρωμένες «αφηγήσεις», όρο που και ο ίδιος χρησιμοποίησε τότε.³²

Η πρώτη αποστολή

Ο Leigh Fermor φτάνει στην Κρήτη 23 Ιουνίου 1942, σε κρίσιμη καμπή του πολέμου. Στη βόρεια Αφρική κορυφωνόταν η προέλαση των γερμανικών δυνάμεων στο Ελ Αλαμίν και οι Βρετανοί υποχωρούσαν εκκενώνοντας θέσεις, μεταφέροντας υπηρεσίες στην Παλαιστίνη και καίγοντας τα αρχεία τους σε ατμόσφαιρα χάους.³³

30. Το πιο συμπυκνωμένο και πλήρες βιογραφικό του βρίσκεται σε πρόσφατη ανθολόγηση των κειμένων του από την Artemis Cooper. Βλ. Patrick Leigh Fermor, *Words of Mercury*, Λονδίνο 2003, σ. 1-6. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 30, 34 και στη συνέχεια σε πολλά σημεία.

31. Patrick Leigh Fermor, *Mani. Travels in the Southern Peloponnese*, Λονδίνο 1958 και *Roumeli*, Λονδίνο 1966. Τα έργα του αυτά, όπως και τα αυτοβιογραφικά ταξιδιωτικά έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, βλ. *Μάνη*, Αθήνα 1997. *Ρούμελη*, Αθήνα 1991. *Η εποχή της δωρεάς*, Αθήνα 2004. *Ανάμεσα στα δάση και στα νερά*, Αθήνα 2006.

32. Report No 6. σ. 1.

33. Κατά την εκκένωση του Καΐρου καταστράφηκαν και τα αρχεία της SOE, όπως αναφέρει και ο Dunbabin, όχι όμως στο σύνολό τους καθώς και ο ίδιος χρησιμοποιεί στην τελική του έκθεση ενδοϋπηρεσιακά έγγραφα της περιόδου. Τα τελευταία θα πρέπει να καταστράφηκαν αργότερα ή παραμένουν κλειστά, καθώς δεν εντοπίζονται στα διαθέσιμα αρχεία της SOE. Βλ. Dunbabin, Report, σ. 35, 40.

Η ΒΣΑ στην Κρήτη βρισκόταν σε δεύτερη μοίρα, για το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής, με περιορισμένες δυνατότητες επικοινωνίας. Ειδικότερα στον δυτικό τομέα, που θα αναλάμβανε ο Leigh Fermor, από τις αρχές του 1942 οι κάτοικοι είχαν πολύ χαμηλό ηθικό και τρομοκρατημένοι απέφευγαν να έρχονται σε επαφή με τα μέλη της Αποστολής. Έβλεπαν ότι οι Γερμανοί κυριαρχούσαν στο Αιγαίο και η Βρετανία δεν μπορούσε να φυγαδεύσει τους εγκλωβισμένους και εξαθλιωμένους στρατιώτες της. Ο A. W. Fielding, ο πρώτος υπεύθυνος αξιωματικός της Αποστολής, ο οποίος επιχειρούσε από τον Ιανουάριο εκεί, τόνιζε στο Αρχηγείο της SOE ότι οι Βρετανοί αξιωματικοί δεν ενημερώνονταν σωστά από την Υπηρεσία στην Αίγυπτο και έφταναν στην περιοχή έχοντας σχηματίσει μια ειδυλλιακή εικόνα των πραγμάτων, ενώ έπρεπε να ζουν κάτω από ιδιαίτερα επικίνδυνες συνθήκες, κυνηγημένοι από τους Γερμανούς.³⁴

Την ίδια περίοδο είχε εκδηλωθεί κύμα συλλήψεων σε όλο το νησί και η σχέση εμπιστοσύνης της Αποστολής με τους Κρητικούς είχε επιπλέον διαταραχθεί λόγω επιλογών του C. M. Woodhouse, τον οποίο διαδέχθηκε τον Απρίλιο του 1942 ο Dunbabin στην περιοχή του Ηρακλείου. Ο τελευταίος, όπως και ο Leigh Fermor ανέλαβαν να αποκαταστήσουν τις σχέσεις με τους κατοίκους και να οργανώσουν σε νέες βάσεις το έργο της ΒΣΑ.³⁵

Να σημειωθεί ότι η Κρήτη, και κυρίως ο δυτικός τομέας όπου λειτουργούσε το αεροδρόμιο του Μάλεμε, αποτελούσε κομβικό σημείο για τον ανεφοδιασμό και την ενίσχυση των δυνάμεων του Άξονα στην Αφρική, κυρίως έως και τον Ιούλιο του 1942, και για τον λόγο αυτό η ΒΣΑ είχε καταρχήν αναλάβει το συντονισμό της συλλογής και διαβίβασης πληροφοριών στρατιωτικού χαρακτήρα.³⁶

Με το σκάφος που έφτασε ο Leigh Fermor, με τον ασυρματιστή του και συσκευή ασυρμάτου, φυγαδεύτηκε η συμμαχική μονάδα καταδρομέων που είχε αποβιβαστεί από τη Μέση Ανατολή για να εκτελέσει τα πρώτα μεγάλα σαμποτάζ σε αεροδρόμια, σε συνεργασία με τη ΒΣΑ και τοπικές οργανώσεις. Φυγαδεύτηκαν και ορισμένα από τα μέλη της οικογένειας του Γ. Πετρακογιώργη, ενός από τους πρώτους αρχηγούς ανταρτικής ομάδας, που

34. Fielding, «Forth Report by D/GR19. Crete, June, 1942», 30 Ιουνίου 1942, HS 5/725, όπου συνοψίζει την κατάσταση. Βλ. και προηγούμενες εκθέσεις του: «First report by D/GR19. Crete, Jan.-Mar, 1942», 3 Απριλίου 1942. «Second report by D/GR/19. Crete, April 1942», 5 Μαΐου 1942, HS 5/725.

35. Dunbabin, «Report Crete: April 42-Feb 43», HS 5/723. Smith-Hughes, «Memorandum on potential future operations in Crete», άκρως απόρρ., 20 Αυγούστου 1942, HS 5/681. Dunbabin, Report, σ. 41-42.

36. Fielding, Forth Report, ό.π. Dunbabin, Report, σ. 39-41.

καταζητούσαν οι Γερμανοί. Το πλοίο που τους μετέφερε επέστρεψε στη Μάρσα Ματρούχ της Αιγύπτου, μόλις λίγες ώρες πριν η πόλη καταληφθεί από τους Γερμανούς.³⁷ Η επικοινωνία από τη θάλασσα με τη Μέση Ανατολή διακόπηκε και αποκαταστάθηκε μετά την ήττα του Ρόμμελ, αρχές του 1943, οπότε και μπόρεσε ο Leigh Fermor να στείλει την πρώτη του εκτενή αναφορά στο Κάιρο. Η στενή γειτνίαση με τη βόρεια Αφρική ήταν συχνά απαιτηλή, όπως συνέβη και αργότερα στη δεύτερη αποστολή του.

Οι καταδρομικές επιχειρήσεις του Ιουνίου του 1942 πέτυχαν τους στρατηγικούς τους στόχους, καθηλώνοντας τις γερμανικές αεροπορικές δυνάμεις στο νησί, τη στιγμή που περνούσε από την περιοχή σημαντική συμμαχική νηοπομπή για τη Μάλτα.³⁸ Δημιούργησαν, ωστόσο, προβλήματα συντονισμού στην Αποστολή και, το κυριότερο, προκάλεσαν τα πρώτα σημαντικά αντίποινα των Γερμανών, μετά από εκείνα που είχαν επιβληθεί με την κατάληψη του νησιού, τρομοκρατώντας τους κατοίκους.³⁹

Τα αντίποινα, που εντάσσονταν στη συνολική αντιμετώπιση της δράσης των ανταρτών και των αμάχων εναντίον των δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα, υπήρξαν ιδιαίτερα σκληρά στην Κρήτη, καθώς ήδη από τη Μάχη είχαν συμμετάσχει αντάρτες και κάτοικοι στον αγώνα εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων.⁴⁰ Το καλοκαίρι του 1942 επικεφαλής αξιωματικοί της ΒΣΑ ήταν αντίθετοι με την εκτέλεση καταδρομικών επιχειρήσεων ή δολιοφθορών εκ μέρους ομάδων από το νησί, λόγω των υπερβολικών και άσκοπων απωλειών από τα αντίποινα.⁴¹ Την ίδια γνώμη είχε, επίσης, ο επικεφαλής του Τομέα Κρήτης στην SOE Καΐρου, που βάσει πληροφοριών και εκτιμήσεων της ΒΣΑ προέκρινε την εκτέλεση επιθετικών ενεργειών, οι οποίες όμως δεν θα εμφάνιζαν τους κατοίκους να συμμετέχουν και έτσι δεν θα προκαλούσαν αντίποινα. Είχε τότε, χαρακτηριστικά, προτείνει την ανατίναξη λιμενικών εγκαταστάσεων στη Σούδα, την επίθεση εναντίον παράκτιων γερμανικών φυλακίων και τη σύλληψη και μεταφορά στη Μέση Ανατολή των Γερμανών στρατιωτών τους, ακόμα και την

37. Dunbabin, Report, σ. 46, 177. Στοιχεία και από προφορική διήγηση ανταρτών του Πετρακογιώργη στην εκδήλωση προς τιμήν του, βλ. εδώ παραπάνω υποσημ. 1.

38. Dunbabin, Report, σ. 45

39. Στο ίδιο.

40. Beevor, *Κρήτη*, σ. 341-345. Psychoundakis, *The Cretan runner*, ό.π., σ. 48. Χέρμαν Φρανκ Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα. Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, Αθήνα 2003, σ. 41-47.

41. Όπως ο Fielding που γενικά δεν δίσταζε να κατακρίνει επιλογές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής ή του Αρχηγείου της SOE Καΐρου. Βλ. Fielding, *Fourth report*, ό.π.

απαγωγή του Γερμανού Διοικητή Κρήτης ή άλλων ανώτατων αξιωματικών.⁴² Ήταν επιχειρήσεις ριψοκίνδυνες, καθαρά παραστρατιωτικού και υπονομευτικού τύπου, που χαρακτήριζαν την SOE και η τελευταία πραγματοποιήθηκε δυο χρόνια αργότερα, όπως θα δούμε.

Στο μεταξύ όμως, όταν στα πλαίσια της δεύτερης καλοκαιρινής επιχείρησης των καταδρομών από τη Μέση Ανατολή, το 1943, ο Leigh Fermor επιχείρησε να εκτελέσει σαμποτάζ στο λιμάνι του Ηρακλείου, συνάντησε την απροθυμία των κατοίκων να τον συνδράμουν, κυρίως των αρχηγών της Αντίστασης. Κατανοούσε τους φόβους τους, αν και ο ίδιος τους θεωρούσε αβάσιμους, κατάφερε όμως να βρει συμμαχητές μεταξύ των άμεσων Ελλήνων συνεργατών του, με τους οποίους είχε αναπτύξει σχέσεις μάλλον στενότερες από όσο άλλοι αξιωματικοί της ΒΣΑ. Οι προσπάθειές του όμως απέτυχαν.⁴³ Οι αρχηγοί των ανταρτών θα διατηρήσουν τις αντιρρήσεις τους και θα ζητούν να αποφεύγονται οι επιχειρήσεις αυτές, εκτιμώντας ότι τα σκληρά αντίποινα και τα μέτρα που έπαιρναν οι αρχές Κατοχής λόγω των επιδρομών θα αποθάρρυναν τελικά τους Κρητικούς, ενώ ήταν έτοιμοι να ξεσηκωθούν αμέσως μόλις θα εμφανίζονταν οι πρώτες βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις για την ανακατάληψη του νησιού.⁴⁴ Αντίθετα, σημείωναν ότι ο βομβαρδισμός εχθρικών στόχων ενίσχυε το ηθικό του πληθυσμού.⁴⁵

Στη διάρκεια της πρώτης του αποστολής ο Leigh Fermor συνέβαλε ουσιαστικά στην οργάνωση και το συντονισμό των δικτύων πληροφοριών, στο δυτικό τμήμα του νησιού και από τον χειμώνα του 1943 στο κεντρικό τμήμα και την πόλη του Ηρακλείου, όπου ανέλαβε την ευθύνη από τον Dunbabin, έχοντας στο μεταξύ παραδώσει τα δυτικά στον Fielding που είχε επιστρέψει από τη Μέση Ανατολή.⁴⁶ Τα δίκτυα αυτά αναπτύσσονταν στα ορεινά και τις μεγάλες πόλεις, δημιουργώντας επαφές μεταξύ των αντιστασιακών, επιτρέποντας τη συμμετοχή

42. Smith-Hughes, «Memorandum on potential future operations in Crete», ό.π.

43. Report 4, σ. 1-2. Report 3, σ. 15. Σχετικά με τις σχέσεις του με τους Έλληνες συνεργάτες του βλ. και Report 1, σ. 26, 28. Το κλίμα εμπιστοσύνης είχε, εξάλλου, αναπτυχθεί και είχαν ξεπεραστεί οι δυσκολίες του προηγούμενου χρόνου. Σχετικά με το τελευταίο βλ. και Dunbabin, Report Crete: April 42-Feb 43, ό.π.

44. MO4 προς DMO, COS/100/2/308, άκρως απόρρ., HS 5/681. Report 4, παράρτημα όπου B5 προς COS, άκρως απόρρ., 18 Ιουλίου 1943, και σχετικά τηλεγραφήματα του Γ. Πετρακογιώργη. Την ίδια εκτίμηση κάνει στις μέρες μας ο R. H. Stockbridge, που υπηρέτησε επικεφαλής της Secret Intelligence Service στη ΒΣΑ. Βλ. Kokonas, *The Cretan resistance*, ό.π., σ. 14-15.

45. Smith-Hughes, «Memorandum on potential future operations», ό.π.

46. Report 1, σ. 17 κ.α. Report 2, σ. 1-19. Report 3, σ. 1-3 και 5-6 κυρίως.

και στοιχείων που δεν είχαν γίνει δεκτά από τους πρώτους αρχηγούς των ανταρτών, όπως π.χ. νέους αξιωματικούς και όχι μόνο.⁴⁷ Συνέλεγαν στρατιωτικές, οικονομικές, κοινωνικές και κάθε άλλου είδους πληροφορίες, καθώς και απόρρητα έγγραφα των αρχών Κατοχής, καλύπτοντας τις περιοχές υπό γερμανική διοίκηση σπιθαμή προς σπιθαμή. Οι πληροφορίες μεταδίδονταν με ασύρματο στη Μέση Ανατολή και είχαν καταρχήν παίξει σημαντικό ρόλο στον σχεδιασμό και την εκτέλεση της συμμαχικής αντεπίθεσης στο Ελ Αλαμείν. Παρείχαν τα στοιχεία βάσει των οποίων βομβαρδίστηκαν γερμανικοί στόχοι και οργανώθηκαν καταδρομικές επιχειρήσεις με ομάδες από τη Μέση Ανατολή. Τα δίκτυα κρατούσαν, επίσης, συνδεδεμένες και σε ετοιμότητα τις αντιστασιακές ομάδες, όταν δεν είχε εγκαταλειφθεί ακόμα το σχέδιο συμμαχικής απόβασης για την ανακατάληψη του νησιού.⁴⁸

Ο Leigh Fermor ήταν βέβαιος ότι μόλις γινόταν η απόβαση οι Κρητικοί θα εξεγείρονταν μαζικά και, εφόσον θα είχαν εξοπλιστεί κατάλληλα, θα μπορούσαν να αναλάβουν δράση υπό τον συντονισμό της ΒΣΑ.⁴⁹ Ωστόσο, το καλοκαίρι του 1943, πλέον, αποτελούσε κοινή συνείδηση ότι η απόβαση δεν θα γινόταν στο άμεσο μέλλον.⁵⁰ Την απόβαση φοβόντουσαν και οι Γερμανοί, που από το χειμώνα του 1942-1943 ενέτειναν τις έρευνες και τις επιδρομές για να εντοπίσουν τη ΒΣΑ και παράλληλα επιχειρούσαν να προσεγγίσουν τον πληθυσμό, ακολουθώντας πολιτική συμφιλίωσης και κατευνασμού.⁵¹

Ιδιαίτερα δραστήριος και αποτελεσματικός υπήρξε ο Leigh Fermor και στην οργάνωση «μαύρης» προπαγάνδας για την υπονόμευση του ηθικού των κατοχικών στρατευμάτων, ο πρώτος από τη ΒΣΑ που δραστηριοποιήθηκε στο έργο αυτό, γνωρίζοντας και καλά γερμανικά.⁵² Είχε επιτυχία καθώς μπορούσε να μπαίνει στη θέση του εχθρού και να καταλαβαίνει τα συναισθήματά του, όπως φάνηκε και σε άλλες επιχειρήσεις αργότερα.⁵³ Η μαύρη προπαγάνδα αποτελούσε σημαντικό έργο της Αποστολής στην Κρήτη και εντάθηκε από

47. Report 1, σ. 16-18 κυρίως. Βλ. και Dunbabin, Report, σ. 57-58.

48. [SOE Cairo] «Minutes of a meeting held on 4.9.42», άκρως απόρρ., 6 Σεπτεμβρίου 1942, HS 5/681. Dolbey, Report on SOE activities, ό.π., Appendix V(D), SOE Activities in Crete, σ. 1. Η Κρήτη και η Αθήνα ήταν οι περιοχές στις οποίες αναπτύχθηκαν τα πληρέστερα δίκτυα πληροφοριών που συντόνιζε η SOE ή τα δίκτυα με τα οποία συνεργαζόταν άμεσα. Βλ. Dolbey, ό.π., Appendix X, σ. 3, 5-6.

49. Report 1, σ. 19 κυρίως.

50. Report 3.

51. Report 2, σ. 20. Report 3, σ. 7. Βλ. και Dunbabin, Report, σ. 55.

52. Report 2, σ. 30-31. Dunbabin, Report Crete: April 42-Feb 43, ό.π.

53. Leigh Fermor, «Abducting a General», ό.π., σ. 89, 92, 96.

τις αρχές του 1943, βάσει του υλικού που ελάμβανε από το Κάιρο, όταν πλέον στα μέτωπα της Αφρικής και της Ρωσίας οι Γερμανοί είχαν αρχίσει να δέχονται μεγάλες ήττες, με άμεσο αντίκτυπο στο ηθικό των αξονικών στρατευμάτων.⁵⁴ Απλοί στρατιώτες και αξιωματικοί, απομονωμένοι στο νησί αγωνιούσαν για το μέλλον τους αλλά και την τύχη των οικογενειών τους. Σημειώνονταν λιποταξίες και κάποιες αυτοκτονίες, ιδιαίτερα όταν λάμβαναν διαταγές μετάθεσης στο αφρικανικό ή κυρίως το ρωσικό μέτωπο, που ως το τέλος αποτέλεσε τον μεγάλο φόβο των Γερμανών.⁵⁵ Από τα τέλη Αυγούστου του 1944 θα αποτελέσει εξάλλου, την κύρια δραστηριότητα της Αποστολής, με τη συνεργασία Βρετανών και Αμερικανών αξιωματικών-συνδέσμων.⁵⁶

Από την άνοιξη του 1943 παίζει δυναμικό ρόλο στον συντονισμό και την ενίσχυση της Εθνικής Οργανώσεως Κρήτης (ΕΟΚ). Παράλληλα, στα πλαίσια της ενωτικής πολιτικής που ακολουθεί για επιχειρησιακούς λόγους ο Τομέας Κρήτης της SOE Καΐρου, επιδιώκει σταθερά να διατηρεί επαφές με όλες τις οργανώσεις, ανεξάρτητα από την ιδεολογική τους τοποθέτηση και παρά τα κάθε είδους προβλήματα που δημιουργούνται, ώστε να υπάρχει ετοιμότητα έως τη στιγμή των επιχειρήσεων για την ανακατάληψη του νησιού. Το τελευταίο εξακολουθούσε να θεωρεί και ο ίδιος ότι αποτελούσε ισχυρό ενδεχόμενο.⁵⁷

Είχε επαφές με αρχηγούς, απλούς αντάρτες, κατοίκους χωριών και μεγάλων πόλεων, με ορισμένους από τους οποίους καλλιέργησε προσωπικές φιλίες, που θα του επιτρέψουν να επιτύχει σημαντικές και θεαματικές αποστολές. Μετά από συνεχή πολύμηνη παραμονή, είχε κινηθεί σε αρκετές περιοχές της δυτικής και κεντρικής Κρήτης, και καθώς διέθετε προπολεμικά ήδη εμπειρία σχέσεων με ποικίλα κοινωνικά στρώματα στην Ελλάδα, προσέγγιζε χωρίς προκαταλήψεις τους Κρητικούς κάθε ηλικίας και κοινωνικής θέσης. Το γεγονός αυτό τον διαφοροποιεί από τους περισσότερους Βρετανούς συμμαχητές του. Χαρακτηριστικό της προσέγγισής του είναι πως δεν συμφωνούσε να οργανωθεί η Αντίσταση σε αυστηρά στρατιωτικά πλαίσια, όπως επεδίωκαν στελέχη της ΕΟΚ και της

54. Dunbabin, Report, σ. 55. Βλ. και Foot, *Memories*, ό.π., σ. 180.

55. Dunbabin, «Report: Crete April 42-Feb. 43» ό.π. Ο φόβος που προκαλούσαν οι απώλειες στο ρωσικό μέτωπο δεν περιοριζόταν στις δυνάμεις που βρισκόντουσαν στην Κρήτη, ούτε μόνο μεταξύ των γερμανικών στρατευμάτων του Άξονα, αλλά είχε εκδηλωθεί και μεταξύ π.χ. των Ιταλών στη Ρόδο ή των Γερμανών στην Αυστρία. Βλ. «Statements made by Dr. Paizes regarding his internment in Rhodes», 22 Φεβρουαρίου 1943, HS 5/672. Μ. Παριανού, *Μαρτυρίες από την Αντίσταση και τη φυλακή (1941-1945)*, Αθήνα 2007, σ. 77.

56. Dunbabin, Report, σ. 95-96.

57. Report 2, σ. 23-29. Report 3, σ. 1-3.

SOE, ούτε να υπάρχει ως κριτήριο στρατολόγησης συνεργατών το μορφωτικό επίπεδο, όπως πρότεινε ο Dunbabin.⁵⁸

Δεν θα λείψουν, σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, οι συγκρούσεις απόψεων κυρίως, μεταξύ των ηγετών της Αντίστασης, οι έντονες διαφωνίες τους με την ΒΣΑ, όπως και διαφωνίες μεταξύ των αξιωματικών της Αποστολής, αν και στις εκθέσεις δεν γίνεται μνεία των τελευταίων.⁵⁹ Η ένταση του κινδύνου, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης και δράσης, κυρίως όμως οι διαφορετικοί στόχοι, οι προσωπικοί και αργότερα κυρίως πολιτικοί ανταγωνισμοί, θα δημιουργήσουν ζητήματα διαφορετικής έντασης στους νομούς της Κρήτης, που οι επικεφαλής της ΒΣΑ θα προσπαθούν να εξισορροπούν.⁶⁰

Να σημειωθεί ότι οι εκθέσεις του Leigh Fermor, όπως και των άλλων Βρετανών αξιωματικών-συνδέσμων, διαφοροποιούνται σημαντικά σε ζητήματα πολιτικά και οργανωτικά από τις μεταπολεμικές εκθέσεις που συντάσσουν οι μη εαμικοί ηγέτες των ανταρτών. Αν και πρόκειται για διαφορετικά είδη εγγράφων, καθώς οι δεύτερες υποβάλλονται κυρίως βάσει νόμου για την αναγνώριση των αντιστασιακών οργανώσεων, είναι ενδεικτικό για τις σχέσεις στην Κατοχή το γεγονός ότι οι ηγέτες των ανταρτών τείνουν στις εκθέσεις τους να υποβαθμίσουν τη συμβολή του βρετανικού παράγοντα στην Αντίσταση, ενώ οι Βρετανοί την υπερτονίζουν.⁶¹

Το πρόβλημα, όμως, υπήρχε κυρίως με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ήδη από τα τέλη του 1942 ο Τομέας Κρήτης της SOE Καΐρου επιδιώκει να έχει επαφές και συνεργασία με το ευρύτερο δυνατό πολιτικό φάσμα και αποφεύγει να δεσμευτεί αποκλειστικά με το ΕΑΜ, εκτιμώντας ότι εάν γινόταν όργανό του, η δράση της ΒΣΑ θα μπορούσε να εκτραπεί στην καταστολή των πολιτικών του αντιπάλων.⁶² Ο Leigh Fermor αντιμετώπιζε με δυσπιστία το ΕΑΜ ως προς τις μετα-

58. Report 2, σ. 24, 27, 37. Report 3, σ. 1-3. Dunbabin, Report, σ. 33.

59. Βλ. π.χ. Report 4, σ. 1. Βλ. και Dunbabin, Report, σ. 130-133.

60. Φαινόμενα που εντείνονται από το 1944. Βλ. Dunbabin, «Report No 4 new series, 22 Feb-24 March 1944», HS 5/724. Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 244-245.

61. Report 2, σ. 25-26 κυρίως. Report 3, σ. 4. Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, Αθήνα 1998, τ. 6^{ος} Ανταρτικές Οργανώσεις Κρήτης, έγγρ. 26, 27, 34, 37. Ο νόμος ψηφίστηκε το 1949, ενώ εκθέσεις δράσης για την αναγνώριση άρχισαν να υποβάλλονται από το 1944, μετά την Απελευθέρωση. Βλ. και Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό.π., τ. 7^{ος}. ΑΝ 971/1949 «Περί απονομής ηθικών αμοιβών εις τας εθνικάς ανταρτικές ομάδας και εθνικάς οργανώσεις εσωτερικής αντιστάσεως», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. Α', φ. 105.

62. [Smith-Hughes], «Considerations of political policy in Crete», άκρως απόρρ., [περίπου 30 Νοεμβρίου] 1942, HS 5/681.

πολεμικές προθέσεις της ηγεσίας του κυρίως, ανησυχώντας παράλληλα και για την αντιβρετανική προπαγάνδα που προωθούσε στην Κατοχή, καθώς προφανώς έκρινε ότι μπορούσε να προκαλέσει δυσπιστία προς τη ΒΣΑ και να δυσχεράνει το έργο της.⁶³ Θα συστήνει με κάθε ευκαιρία να ενισχύονται κατά κύριο λόγο οι μη εαμικές οργανώσεις, αλλά και να μην υπάρξει σύγκρουση ή διακοπή των σχέσεων με το ΕΑΜ, ώστε η Αποστολή να μπορέσει να προσεταιριστεί όλα τα αξιόλογα μαχητικά στοιχεία.⁶⁴ Μπορούσε να κρίνει χωρίς προκαταλήψεις τις ηγετικές φυσιογνωμίες, ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση και να εκτιμά τις δυνατότητες συμβολής τους στον κοινό αγώνα, στους στόχους της ΒΣΑ κατά κύριο λόγο.⁶⁵

Να σημειώσουμε, πάντως, ότι στην Κρήτη αποτελούσε βασική επιλογή του βρετανικού παράγοντα ο εξοπλισμός των μη εαμικών ανταρτικών ομάδων, καθώς έκρινε ότι επαρκούσαν για την εξυπηρέτηση των στρατηγικών του στόχων, για την υποστήριξη δηλαδή της μελλοντικής απόβασης. Αντίθετα, στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου το ζητούμενο ήταν η συγκράτηση του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού αξονικών στρατευμάτων, εξοπλιζόταν και ο ΕΛΑΣ, σε αναλογία ως προς τις άλλες μεγάλες ανταρτικές οργανώσεις που συνδεόταν κάθε φορά με τις ενδοελληνικές εξελίξεις, τη βρετανική στρατηγική και τη στρατηγική του ίδιου του ΕΛΑΣ.⁶⁶

Η Συνθηκολόγηση της Ιταλίας και το τέλος της πρώτης αποστολής

Το ενδεχόμενο βρετανικής επιχείρησης για την ανακατάληψη της Κρήτης απασχολούσε τις γερμανικές αρχές, όπως αναφέραμε, αλλά και τις ιταλικές που κατείχαν το ανατολικό της τμήμα, το νομό Λασιθίου με έδρα τη Νεάπολη. Η ιταλική Κατοχή δεν είχε τη σκληρότητα της γερμανικής, ενώ και οι σχέσεις Ιταλών και Γερμανών δεν ήταν ιδιαίτερα καλές. Στο επίπεδο των απλών στρατιωτών δεν έλειπαν επεισόδια δημόσιας ταπείνωσης των Ιταλών και στο επίπεδο

63. Report 2, σ. 28.

64. Βλ. χαρακτηριστικά Report 3, σ. 1-3. Report 4, σ. 1. Βλ. και Dunbabin, Report, σ. 22-23.

65. Report No 7, σ. 3-5.

66. Μ. Σπηλιωτοπούλου - Π. Παπαστράτης, *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371*, τ. Α', Αθήνα 2002, σ. 364. τ. Β', Αθήνα 2004, σ. 103-105.

της διοίκησης οι Γερμανοί τους περιφρονούσαν, καθώς δεν είχαν λάβει μέρος στη Μάχη της Κρήτης και δεν ήταν βέβαιοι για τη στάση που θα κρατούσαν σε περίπτωση βρετανικής απόβασης. Ο επικεφαλής των Ιταλών, Υποστράτηγος Α. Carta, στρατιωτικός καριέρας συνδεδεμένος με την ιταλική βασιλική οικογένεια που είχε εκδιώξει ο Μουσολίνι, μαζί με τον στενό του συνεργάτη F. Tavana, αξιωματικό υπεύθυνο της αντικατασκοπίας, είχαν ήδη από το Δεκέμβριο του 1942 πληροφορήσει τον Νομάρχη Λασιθίου ότι ήταν έτοιμοι να διαπραγματευθούν ή και να παραδοθούν σε περίπτωση βρετανικής απόβασης. Στη συνέχεια υπήρξε επαφή τους με τους αντάρτες και από τα μέσα Ιουλίου 1943 οι Ιταλοί προσέγγισαν τον Leigh Fermor για να διαπραγματευτούν τους όρους συνεργασίας με τους Συμμάχους.⁶⁷

Ανάλογες κινήσεις Ιταλών επικεφαλής είχαν σημειωθεί και σε άλλα σημεία της Ελλάδας, όπως τον ίδιο μήνα στη Λάρισα, εκ μέρους ιταλικής αεροπορικής δύναμης και άλλων ιταλικών μονάδων που γρήγορα αφοπλίστηκαν από τους Γερμανούς. Καταγράφονται, όμως, κυρίως μετά τη Συνθηκολόγηση της Ιταλίας, όπως της Μεραρχίας Pineroio, που αφοπλίστηκε από τον ΕΛΑΣ.⁶⁸

Από τις αρχές Ιουλίου βρισκόταν σε εξέλιξη πλέον η συμμαχική απόβαση στη Σικελία, που ακύρωσε και κάθε συμμαχικό σχέδιο ανακατάληψης της Κρήτης. Οι Βρετανοί είχαν όμως ρητή εντολή να συνεχίσουν να καλλιεργούν την προσδοκία αυτή, παρέχοντας αβάσιμες ελπίδες για συμμαχική υποστήριξη, ώστε να κρατηθεί υψηλό το ηθικό των Ιταλών, κατά πρώτο λόγο, και των κατοίκων σε μικρότερο βαθμό. Ο Leigh Fermor ακολουθούσε τις εντολές αυτές με απροθυμία, όσον αφορούσε τους Κρητικούς, καθώς δεν επιθυμούσε να παραπλανά τους συνομιλητές του.⁶⁹

Χαρακτηριστική ήταν μια από τις πρώτες διαταγές που είχε λάβει, σύμφωνα με την οποία όφειλε να διαβιβάσει στους Ιταλούς, εκ μέρους του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, ότι θα έπρεπε να εναντιωθούν με κάθε κόστος στον αφοπλισμό τους από τους Γερμανούς, χρησιμοποιώντας και τη συνδρομή των

67. Dunbabin, Report Crete April 42 - Feb. 43, ό.π. Report 2, σ. 20. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 410-413. Σχετικά με τον Carta και τον Tavana βλ. Report 5 και κυρίως Report 6. Στις δυο αυτές εκθέσεις ο Leigh Fermor εκθέτει αναλυτικά τις επαφές που είχε με τους Ιταλούς επικεφαλής και τα γεγονότα που ακολούθησαν έως τις 24 Σεπτεμβρίου 1943.

68. D/HV προς CD, DH109/GR/4292, 30 Ιουλίου 1943, HS 5/416. Σπηλιωτοπούλου - Παπαστράτης, *Χρονολόγιο γεγονότων*, ό.π., τ. Α', σ. 434, 467. Σχετικά με την εμπειρία των στρατιωτών της Μεραρχίας Pineroio βλ. Ρόμολο Γκαλιμπέρτι, *Τρύπια Άρβυλα. Από τη Μεραρχία Πινερόλο στους Αντάρτες του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1999.

69. Report 6, σ. 2.

Κρητικών αν χρειαζόταν, και ότι θα υποστηρίζονταν από αέρος εκ μέρους του Στρατηγείου. Όπως διευκρινιζόταν στον Leigh Fermor, «φυσικά» δεν υπήρχε η πρόθεση να παρασχεθεί οποιαδήποτε υποστήριξη, ο ίδιος θα έπρεπε να εξασφαλίσει ότι οι Κρητικοί δεν θα εξεγείρονταν πριν εισβάλουν οι βρετανικές δυνάμεις, προοπτική που επίσης τονιζόταν ότι δεν αντιμετωπιζόταν στο άμεσο μέλλον. Αντίθετα, ο σκοπός του θα ήταν να οδηγηθούν οι Ιταλοί σε σύγκρουση με τους Γερμανούς, έτσι ώστε εάν τελικά θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι οι Γερμανοί είχαν εσκεμμένα σκοτώσει τον Carta, η συμμαχική πλευρά θα έχει πλήρως πετύχει την υπονόμηση του αξονικού στρατοπέδου.⁷⁰

Τα αντιφασιστικά αισθήματα των Ιταλών εκδηλώθηκαν ανοικτά μετά τη Συνθηκολόγηση της Ιταλίας, αρχές Σεπτεμβρίου, ωστόσο το ηθικό τους ήταν χαμηλό και δεν αποτελούσαν ισχυρή δύναμη, παρά το γεγονός ότι αριθμούσαν 32.000 άνδρες, συγκεντρωμένους κυρίως στο νομό Λασιθίου, ενώ οι Γερμανοί 45.000 σε όλη την Κρήτη.⁷¹

Οι Γερμανοί άρχισαν αμέσως πιεστικές συζητήσεις με τους Ιταλούς για να τεθούν υπό τις διαταγές τους. Ο Leigh Fermor συζητούσε απευθείας με τον Carta και τον Tavana ήδη από την 1η Αυγούστου και έχοντας κερδίσει την εμπιστοσύνη τους, ανέλαβε την ευθύνη των πρωτοβουλιών, καθώς η επικοινωνία με το Κάιρο δεν είχε την πυκνότητα που απαιτούσαν οι εξελίξεις.⁷² Ακολούθησε διαφορετική στρατηγική από την αρχική του Καΐρου, τη μόνη εφικτή εναλλακτική επιλογή που υπήρχε, όπως εκτιμούσε και ο Αρχηγός της ΒΣΑ Dunbabin.⁷³

Πρότεινε στον Carta να διατάξει τις δυνάμεις του να παραδοθούν στους Γερμανούς, όπως εκείνοι απαιτούσαν, για να αποφευχθούν γενικευμένα αιματοχυσία και αντίποινα, που θα προκαλούσε τυχόν παράδοση των ιταλικών όπλων στους αντάρτες. Έκρινε, εξάλλου, άσκοπη μία κατά μέτωπο σύγκρουση των Ιταλών με τους Γερμανούς, γεγονός που επεδίωκε να αποφεύγει και ο Carta. Ο τελευταίος ενήργησε σύμφωνα με τα παραπάνω. Καθώς, όμως, είχε εκτεθεί στους Γερμανούς, λόγω των συνεχών καθυστερήσεων που προκαλούσε στις συζητήσεις μαζί τους, ακολούθησε το σχέδιο που διαμόρφωνε ο Leigh Fermor κατά τη διάρκεια των συζητήσεών τους, να μην παραδοθεί και ο ίδιος αλλά να διαφύγει στην Αίγυπτο. Η κίνηση αυτή παρουσιάστηκε ως απαγωγή,

70. [SOE] Cairo προς Stranger II [σταθμό ασυρμάτου που χρησιμοποιούσε ο Leigh Fermor], τηλ. 33, 1 Αυγούστου 1943, HS 5/683. Dunbabin, Report, σ. 65.

71. Report 6.

72. Report 5. Report 6, σ. 1 και αλλού.

73. Dunbabin, «Report No 1, new series, 8-23 Sep 43», HS 5/723.

για λόγους προπαγανδιστικούς και για να καλυφθεί η υποστήριξη που σε όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και στη συνέχεια έως τη διαφυγή του Carta παρείχαν οι Κρητικοί αντιστασιακοί στους Ιταλούς και τον Leigh Fermor. Ο Carta κατέφυγε στο βουνό στις 15 Σεπτεμβρίου με τον Leigh Fermor. Ήταν η πρώτη «απαγωγή» ανώτατου αξιωματικού του Άξονα στην Κρήτη. Η δεύτερη, την άνοιξη του 1944, δεν θα ήταν εκούσια.⁷⁴

Ενώ οι διαπραγματεύσεις με τον Carta βρισκόντουσαν σε εξέλιξη και παρά τις οδηγίες της ΒΣΑ προς τους αντάρτες να μην εκδηλωθούν επιθέσεις τη δεδομένη στιγμή, η ομάδα του Εμμ. Μπαντουβά επιτέθηκε εναντίον των Γερμανών σε χωριό του Βιάννου, καθώς είχε γενικά εδραιωθεί η πεποίθηση ότι μετά τη Συνθηκολόγηση της Ιταλίας θα ακολουθούσε συμμαχική απόβαση για την απελευθέρωση του νησιού. Την επίθεση ακολούθησαν πολυήμερες γερμανικές επιχειρήσεις αντιποίνων (12 με 16 Αυγούστου) στην ευρύτερη περιοχή. Οι αντάρτες είχαν προσπαθήσει να τα αποφύγουν, ενημερώνοντας τις κατοχικές αρχές μέσω επιστολών που υπέγραφαν αιχμαλωτισμένοι Γερμανοί, ότι επρόκειτο για μάχη «ελεύθερων σκοπευτών» και οι αιχμάλωτοι κρατούνταν ως όμηροι, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.⁷⁵

Η βρετανική πλευρά δεν επιθυμούσε να οργανώνονται μεγάλα ανταρτικά σώματα, που θα αναλάμβαναν έντονη δράση. Είχε διαπιστώσει ότι τα σκληρά αντίποινα που επιβάλλονταν μετά από κάθε ανταρτική επιχείρηση, αδρανοποιούσαν την Αντίσταση σε ολόκληρες περιοχές και καθιστούσαν τα δίκτυα πληροφοριών ανενεργά. Αντίθετα, ήθελε να συγκροτούνται μικρές ένοπλες ομάδες που θα αναλάμβαναν δολιοφθορές μικρής έκτασης και ο κύριος όγκος των ανταρτών θα ήταν έτοιμος να υποστηρίξει τις επιχειρήσεις για την απελευθέρωση της Κρήτης την κατάλληλη στιγμή. Επιδίωκε, επίσης, μέχρι τα τέλη του 1942, να υπάρχει η μικρότερη δυνατή συγκέντρωση κατοχικών στρατευμάτων στο νησί, για να μην ενισχύονται οι Γερμανοί στο μέτωπο της Αφρικής, και την

74. Εκτός από τις σχετικές εκθέσεις του Leigh Fermor (Report 5 και 6) βλ. και [SOE] Cairo προς [SOE] London, τηλ. 912, 1 Αυγούστου 1943, HS 5/671, όπου τηλεγράφημα του Leigh Fermor με το οποίο ενημερώνει ότι θα αναλάβει απευθείας συνεννοήσεις με τον Carta. [SOE] Cairo προς [SOE] London, τηλ. 624, 11 Αυγούστου 1943, HS 5/671, όπου τηλεγράφημα του Leigh Fermor από 4 Αυγούστου, σχετικά με τις συνεννοήσεις. Stranger [Leigh Fermor], προς [SOE] Cairo, 25 Αυγούστου 1943, HS 5/670. Βλ. επίσης Beevor, *Κρήτη*, σ. 417-419, τα γεγονότα βάσει κυρίως της τελικής έκθεσης του Dunbabin.

75. Βλ. αναλυτικά Dunbabin, Report No 1, new series, ό.π. Βλ. επίσης [Cretan Section SOE Cairo], «EOK Organisation, History, Political Complexion, Resistance activity on the Island, Subversion of German Troops», 18 Απριλίου 1944, HS 5/671.

ανάπτυξη του αντάρτικου θα προκαλούσε συγκέντρωση στρατευμάτων. Οι Γερμανοί, ωστόσο, διατηρούσαν μεγάλες δυνάμεις και για να αντιμετωπίσουν τυχόν βρετανική εισβολή, με αποτέλεσμα οι Σύμμαχοι να υποχρεώνονται να διατηρούν και εκείνοι ισχυρούς σχηματισμούς σε πολλά σημεία στη Μέση Ανατολή, καθώς θα μπορούσαν να δεχθούν γερμανικές επιθέσεις που θα εκκινούσαν από την Κρήτη. Δέσμευαν, με τον τρόπο αυτό, άνδρες απαραίτητους στον αγώνα εναντίον του Ρόμμελ.⁷⁶

Ο ένοπλος αγώνας δεν μπορούσε να εξελιχθεί με τους βρετανικούς όρους, καθώς αποτελούσε συλλογική έκφραση του αντιστασιακού φρονήματος, ιδιαίτερα σημαντική και συναισθηματικά αναγκαία για τους κατοίκους του νησιού, όπου και η μνήμη των επαναστάσεων εναντίον των Τούρκων ήταν έντονη. Η οργάνωση, η υποστήριξη και οι πολύ μεγάλες εφεδρείες, όπως και η ακτίνα δράσης των ανταρτικών ομάδων ορίστηκαν μέσω των κοινωνικών δικτύων και κάποτε τα ξεπέρασαν.

Την επαναστατική κληρονομιά διέκριναν και οι Βρετανοί που γνώριζαν πριν τον πόλεμο την κοινωνία του νησιού, χωρίς να την αξιολογούν θετικά πάντα. Έτσι, για παράδειγμα, ο Dunbabin χαρακτήριζε τον Πετρακογιώργη «μορφή με διαστάσεις ηρωικές», πράγμα που σήμαινε ότι είχε «όλα τα ελαττώματα των Ελλήνων αρχηγών της Επανάστασης του 1821», και καθιστούσε σε ορισμένα σημεία δυσχερή τη συνεργασία τους.⁷⁷ Ο ίδιος, παρά τις επιφυλάξεις του για την οργάνωση των ανταρτών, επεσήμανε και τη χαρακτηριστική περίπτωση των Ανωγείων, όπου η οργάνωση ακολουθούσε τους όρους των κοινωνικών δικτύων από νωρίς και με επιτυχία. Μετά το τέλος του πολέμου θα αναφερθεί και στις μεγάλες εφεδρείες.⁷⁸

Υπήρχαν και στην SOE στελέχη με απόψεις ανάλογες με εκείνες των Κρητικών, όπως ο F. Noel-Baker, που ήδη από το καλοκαίρι του 1942 εκτιμούσε ότι η επαναστατική παράδοση των Ελλήνων ευνοούσε την ανάπτυξη αντάρτικου

76. Dunbabin, Report No 1 new series, ό.π. Fielding, «Second report by D/GR19. Crete – April 1942», 5 Μαΐου 1942, HS 5/725. Doble, Report on SOE activities, ό.π., Appendix V(D), σ. 1.

77. Dunbabin, «Sixth Report 3-19 Apr 44», HS 5/724. Η συνεργασία τους, πάντως, γίνεται στενότερη με το χρόνο και όταν ο Πετρακογιώργης αναλάβει δήμαρχος Ηρακλείου μετά την απελευθέρωση της πόλης θα τον χαρακτηρίσει «υπόδειγμα για πολλούς αξιωματικούς» και θα αναγνωρίσει και τον αυθόρμητο χαρακτήρα της αντίστασης. Βλ. Dunbabin, Report, σ. 106, 118. Ανάλογες αναφορές συναντώνται και στη μεταγενέστερη επεξεργασία των πραγμάτων από τον Leigh Fermor, βλ. ενδεικτικά «The Island of Leventeíá», *Words of Mercury*, ό.π., σ. 97-105, όπου απόσπασμα από το έργο του Roumeli. Βλ. και Woodhouse, *The Struggle for Greece*, Λονδίνο 1976, σ. 27.

78. Dunbabin, Report Crete April 42 - Feb 42, ό.π. Report No 1 new series, ό.π.

στην ηπειρωτική χώρα και ότι το παράδειγμα της Κρήτης αποδείκνυε ήδη ότι ήταν δυνατή η δράση ανταρτών υπό την ηγεσία αρχηγών που δεν ανήκαν άμεσα σε πολιτικούς σχηματισμούς.⁷⁹ Ο Noel-Baker είχε στενές σχέσεις με την Ελλάδα και τους βενιζελικούς κύκλους, υπηρέτησε στο Λονδίνο και το Κάιρο, όχι όμως και στην Ελλάδα. Οι απόψεις του είναι ενδεικτικές των δυναμικών που αναπτύσσονταν στην Υπηρεσία, αλλά και των διαφορετικών οπτικών που συχνά είχαν όσοι επιχειρούσαν στην κατεχόμενη Ελλάδα και εκείνοι που υπηρετούσαν αποκλειστικά στη Μέση Ανατολή ή τη Βρετανία.

Όπως είχε διαπιστώσει ο ίδιος Leigh Fermor, όταν άρχιζε τις διαπραγματεύσεις με τον Carta, στο αντάρτικο συμμετείχαν νέοι αλλά και μεγαλύτεροι σε ηλικία, βοσκοί, κάτοικοι των πεδινών και των πόλεων, φοιτητές, στρατιωτικοί, ιερωμένοι και μοναχοί, χωροφύλακες, άνδρες από άλλα σημεία της χώρας που είχαν αποκλειστεί στην Κρήτη, κάποιοι Βρετανοί στρατιώτες από τη Μάχη του 1941, ακόμα και Ρώσοι δραπετές από τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας αιχμαλώτων. Συνυπήρχαν, ακόμη τότε, άτομα διαφορετικών ιδεολογικών κατευθύνσεων, καθώς τα πρώτα ανταρτικά σώματα βασίζονταν στην προσωπική ακτινοβολία των αρχηγών τους.⁸⁰

Η μη ανάπτυξη μεγάλων ανταρτικών δυνάμεων στην Κρήτη, αντίθετα με ό,τι συνέβαινε στην ηπειρωτική χώρα, θα αποτελέσει στρατηγική επιλογή της βρετανικής πλευράς τουλάχιστον μέχρι και το καλοκαίρι του 1944, για λόγους πολιτικούς πλέον, καθώς με τις μικρότερες ομάδες που είχαν εξοπλιστεί από την ΒΣΑ θεωρούσαν ότι δεν θα υπήρχε κίνδυνος να επεκταθεί η επιρροή του ΕΑΜ, με το οποίο δεν είχαν ουσιαστικές επαφές.⁸¹ Φθινόπωρο του ίδιου χρόνου πάντως, το αντάρτικο βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη και σύμφωνα με τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς δρούσαν 1.000 αντάρτες και άλλοι 4.000 ένοπλοι βρισκόντουσαν σε εφεδρεία. Στην ηπειρωτική χώρα οι εφεδρείες των ανταρτών ήταν πολύ χαμηλότερες, ενδεικτικά για τον ΕΛΑΣ, αρχές 1944, οι Βρετανοί την εκτιμούσαν 1:1.⁸²

79. D/H131 προς D/H109, DH131/GR/529, 19 Αυγ. 1942, HS 5/213.

80. Report 5, σ. 10-11, όπου καταγράφει τη σύνθεση ομάδας 160 ανταρτών του Εμμ. Μπαντουβά. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 414 πιστή αναπαραγωγή. Ανάλογες καταγραφές συναντώνται και στις εκθέσεις των άλλων Βρετανών αξιωματικών της ΒΣΑ. Βλ. χαρακτηριστικά του Dunbabin, Report Crete April 42 – Feb 43, ό.π. «Eighth Report new series 23 Oct – 16 Nov 44», HS 5/724.

81. HQ Force 133 MEF προς HQ SOM, G/341, απόρρ., 8 Ιουλίου 1944, HS 5/679. Dolbey, Report on SOE activities, ό.π., Appendix V(D) σ. 1.

82. Dunbabin, Report, ό.π., σ. 94. Μ. Σπηλιωτόπουλου - Π. Παπαστράτης, *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944*, Αθήνα 2004, τ. Β', σ. 31. Σημειώνουμε ότι οι πληροφορίες για τον συ-

Η πολιτική της ΒΣΑ επιβεβαιώθηκε, πάντως, το φθινόπωρο του 1943, καθώς μετά τα αντίποινα λόγω της ανταρτικής επίθεσης του Σεπτεμβρίου και τα αντίποινα για ανταρτική επιχείρηση του Πετρακογιώργη τον Αύγουστο, οι αντάρτες μπορούσαν δύσκολα να επιβιώσουν στο βουνό, αναγκάστηκαν να διαλύσουν προσωρινά το μεγαλύτερο τμήμα των ομάδων τους και αρχηγοί και στελέχη τους φυγαδεύτηκαν στη Μέση Ανατολή. Παράλληλα, εξυπηρετήθηκε η επιδίωξη της ΒΣΑ να αδρανοποιήσουν τα προσωπαγή ανταρτικά σώματα προς όφελος της ΕΟΚ, που πίστευαν ότι μπορούσαν να ελέγχουν αποτελεσματικά και ότι θα συντόνιζε στο μέλλον το αντάρτικο σε ευρύτερη γεωγραφική βάση.⁸³

Στο μεταξύ ο Ιταλός αξιωματικός της αντικατασκοπίας Tavana, μέσω του οποίου είχαν αρχίσει οι διαπραγματεύσεις και ήταν περισσότερο αποφασισμένος να προχωρήσει σε ενέργειες υπέρ των Συμμάχων, είχε καταφέρει να παραδώσει κάποια από τα όπλα των ιταλικών μονάδων στους αντάρτες και είχε εφοδιάσει τη Βρετανική Αποστολή με σημαντικά απόρρητα έγγραφα και επιτελικούς χάρτες για την αμυντική οργάνωση της ανατολικής Κρήτης και άλλα ζητήματα της γερμανικής διοίκησης. Τα έγγραφα αυτά φυγαδεύτηκαν μαζί με τον Carta στην Αίγυπτο, χωρίς, ωστόσο, εκείνος να το γνωρίζει, και αποτέλεσαν τη σημαντικότερη επιχειρησιακή επιτυχία της όλης επιχείρησης. Αντίθετα, όπως σημείωνε ο Leigh Fermor, ο ίδιος ο Carta ήταν μάλλον «άχρηστος».⁸⁴

Ο Tavana είχε παίξει καθοριστικό ρόλο στην όλη επιχείρηση, επιβεβαιώνοντας τον μύθο του «καλού Ιταλού». Δικηγόρος πριν τον πόλεμο, συνειδητός

νολικό αριθμό των ανταρτών στην Κρήτη δεν είναι πολλές ενώ συχνά είναι και υπερβολικές, είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω, τόσο από τη βρετανική όσο και από την ελληνική πλευρά, καθώς χρησιμοποιούνται ως μέσο πίεσης για την εξασφάλιση υποστήριξης στο αντάρτικο αλλά και για προσωπική προβολή. Η αναφορά του Dunbabin για τον αριθμό των ανταρτών, στην τελική του έκθεση, κρίνεται αξιόπιστη, καθώς δεν αποσκοπεί στη δικαιολόγηση ή προβολή ενεργειών της βρετανικής πλευράς. Εξάλλου, οι στενές επαφές της ΒΣΑ με τους κατοίκους στην Κρήτη επέτρεπαν τον υπολογισμό των εφεδρειών με σχετική πληρότητα. Η αναφορά για τις εφεδρείες του ΕΛΑΣ προέρχεται από τις πληροφορίες που έδωσαν οι Βρετανοί στους Σοβιετικούς στο Κάιρο, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει.

83. Dunbabin, Report No 1 new series, ό.π. Dunbabin, Report, σ. 67-68, 129-130. Beevor, *Κρήτη*, σ. 416-418.

84. Report 6. Ορισμένα από τα έγγραφα της γερμανικής διοίκησης περιέχονται στα αρχεία της SOE, ως παράρτημα στην έκθεση του Leigh Fermor και αλλού. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό για τον τρόπο που οι Γερμανοί αντιμετώπισαν τη δράση των ανταρτών και γενικότερα την Αντίσταση ήταν το «Memorandum by the German Command concerning the attitude of the civilian population in Crete towards the German armed forces and the reaction of these», HS 5/681.

αντιφασίστας και ιδιαίτερα αγαπητός και σεβαστός μεταξύ των Ιταλών στρατιωτών αλλά και των κατοίκων του Λασιθίου, είχε ήδη από την άνοιξη του 1942 συνδράμει ηγέτες της Αντίστασης, προστατεύοντάς τους από τους Γερμανούς. Ο Leigh Fermor συνδέθηκε μαζί του με στενή φιλία και σε όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων κρυβόταν σπίτι του στη Νεάπολη Λασιθίου.⁸⁵

Σε αρκετά νησιά του Αιγαίου οι ιταλικές φρουρές παραδόθηκαν σε αποστολές της SOE, όπως στη Σάμο, ενώ παράλληλα ξεκίνησαν καταδρομικές επιχειρήσεις βρετανικών δυνάμεων στα Δωδεκάνησα.⁸⁶ Στην Κρήτη, όμως, οι περισσότεροι Ιταλοί δεν ήταν έτοιμοι να ενεργήσουν άμεσα και μόνο δυο τάγματα στη Σητεία ανέβηκαν στο βουνό, με την υποστήριξη των κατοίκων, για να αναλάβουν κοινή δράση. Οι λιποταξίες Ιταλών συνεχίστηκαν μεμονωμένα, όταν πλέον είχαν υπαχθεί στη γερμανική διοίκηση και κορυφώθηκαν από το φθινόπωρο του 1944, με την υποχώρηση των στρατευμάτων Κατοχής στην περιοχή των Χανίων. Τότε οι Ιταλοί θα έχουν πλέον αναπτύξει στενούς προσωπικούς δεσμούς με τον πληθυσμό, ορισμένοι μάλιστα θα έχουν συνάψει και γάμους.⁸⁷

Ο Leigh Fermor συνόδευσε τον Carta στο σκάφος που θα τον μετέφερε στην Αίγυπτο και τελικά έφυγε μαζί του, καθώς με τη θαλασσοταραχή δεν πρόλαβε να γυρίσει στην ακτή.⁸⁸

Οι αφίξεις και οι αναχωρήσεις των αποστολών είχαν συχνά, απρόβλεπτη εξέλιξη, ενώ έπαιρναν και δημόσιο χαρακτήρα, πέρα από κάθε αρχή συνωμοτικότητας. Καθώς οι πληροφορίες μεταδίδονταν με ταχύτητα, πολυπληθείς ομά-

85. Report 6. Statements made by Dr. Paizes, ό.π. Dunbabin, Report, ό.π., σ. 67. Cretan Section SOE Cairo, «Lt. Francesco Tavana Royal Italian Army», 17 Νοεμβρίου 1943, HS 5/671. Χαρακτηριστική είναι και η έκθεση που συνέταξε ο Tavana όταν χειμώνα του 1943 διέφυγε και εκείνος στην Αίγυπτο. Βλ. «Appreciation of the political and military situation in Crete after the capitulation of Italy», Report addressed to the British Command M.O. Section, Information Office, by Lt. France Tavana, Section Head of the Italian Information Services of the Italian Command in Crete, Κάιρο 8 Νοεμβρίου 1943, HS 5/732. Σχετικά με τον μύθο του καλού Ιταλού και τις ιταλικές ωμότητες στην ηπειρωτική Ελλάδα, βλ. Lidia Santarelli, «Muted violence: Italian war crimes in occupied Greece», *Journal of Modern Italian Studies* 9(3) 2004, σ. 280-299.

86. Dolbey, Report on SOE activities, ό.π., Appendix IV(C), σ. 6, Appendix IV(F), σ. 2-3, 5, 10-11. Σπηλιωτοπούλου - Παπαστράτης, *Χρονολόγιο γεγονότων*, ό.π., τ. Α', σ. 434-435, 440 κ.α. Στην ηπειρωτική Ελλάδα ο διοικητής της Μεραρχίας Pinerolo θα ακολουθήσει τον δρόμο του Carta, διαφεύγοντας με τη συνδρομή των Βρετανών, βλ. *Στο ίδιο*, τ. Β', σ. 45. Σχετικά με τις βρετανικές επιχειρήσεις στα Δωδεκάνησα, βλ. και Antony Rogers, *Churchill's Folly. Leros and the Aegean. The last great British defeat of World War Two*, Λονδίνο 2003, 41 κ.εξ.

87. Dunbabin, Report, ό.π., κυρίως σ. 68-69, 96-97.

88. Beevor, *Κρήτη*, σ. 420.

δες, οργανωμένες και μη, υποδέχονταν ή αποχαιρετούσαν Έλληνες και Βρετανούς. Θα το διαπίστωνε έκπληκτος και ο W. Stanley Moss, υπαρχηγός της επιχείρησης Kεῖρε, φτάνοντας αρχές Απριλίου του 1944.⁸⁹

Μετά την αποτυχημένη απόπειρα των Βρετανών να καταλάβουν νησιά των Δωδεκανήσων, η Κρήτη απομακρύνθηκε οριστικά από το κέντρο βάρους των συμμαχικών επιχειρήσεων. Οι κάτοικοι έχασαν για κάποιο διάστημα το ηθικό τους, απογοητευμένοι που δεν πραγματοποιήθηκε βρετανική απόβαση αμέσως μετά τη Συνθηκολόγηση της Ιταλίας, τότε που οι περισσότεροι θεωρούσαν ότι η κατάληψη ολόκληρου του νησιού ή τουλάχιστον του Λασιθίου θα ήταν πολύ εύκολη. Οι ειδήσεις από τα Δωδεκάνησα προκάλεσαν ανάμεικτα συναισθήματα, απογοήτευση αλλά και φθόνο που είχε επιλεγεί άλλο σημείο του Αιγαίου για να απελευθερωθεί πρώτα. Γενικεύτηκε έτσι η αίσθηση ότι οι Σύμμαχοι δεν θα αναλάμβαναν οποιαδήποτε ενέργεια στην Κρήτη.⁹⁰ Κατά την περίοδο που ακολούθησε η Αντίσταση και η ΒΣΑ ισχυροποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν, γεγονός στο οποίο συνέβαλε και η υπαγωγή του νησιού σε ενιαία πλέον γερμανική διοίκηση, καθώς επέτρεψε τη διείσδυση της ΒΣΑ και στην ανατολική Κρήτη, όπως εκτιμά η βρετανική πλευρά μετά τον πόλεμο.⁹¹

Η απαγωγή του Kεῖρε

Η πιο θεαματική επιχείρηση της SOE στις κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης ήταν η απαγωγή του Γερμανού Υποστρατήγου H. Kεῖρε.⁹² Ήταν η δεύτερη αποστολή του Leigh Fermor και η κορυφαία του στιγμή.

Έπεσε με αλεξίπτωτο, ο μόνος μάλλον από το προσωπικό της ΒΣΑ που ακολούθησε αυτόν το δρόμο, αρχές Φεβρουαρίου του 1944, αλλά χρειάστηκε να περιμένει δυο μήνες μέχρι να φτάσουν στο νησί τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη της ομάδας του και να ξεκινήσει η επιχείρηση. Στο μεταξύ, κινούμενος σε διάφορα σημεία, είχε την ευκαιρία να συναντήσει ξανά φίλους και συνεργάτες και να διαπιστώσει αλλαγές που είχαν συντελεσθεί από τον Σεπτέμβριο του 1943.

89. W. Stanley Moss, *Ill met by moonlight. The classic story of wartime daring*, Λονδίνο 2004 (1^η έκδοση 1950), σ. 28-32.

90. Dunbabin, Report No 1 new series, ό.π.

91. Dunbabin, Report, σ. 70-71.

92. Στο ίδιο, σ. 88. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 430-432.

Καθώς είχε πλέον αυξηθεί η επιρροή του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, πρότεινε η συγκεκριμένη οργάνωση να εξοπλιστεί σε μέτριο βαθμό από τους Βρετανούς και παράλληλα να σχηματιστούν ανταρτικές ομάδες υπό την άμεση επιρροή τους, ως αντίβαρο.⁹³

Ενώ η άφιξη της ομάδας του καθυστέρουσε πολύ, ο Dunbabin θέλησε να αξιοποιήσει την παρουσία του Leigh Fermor στο νησί και πρότεινε στο Αρχηγείο στο Κάιρο να αναλάβουν από κοινού την ευθύνη της επαρχίας Ρεθύμνου, που μέχρι τότε είχε εκείνος μόνος, και επιπλέον ο Leigh Fermor να αναλάβει άμεσα την ευθύνη για τις επιχειρήσεις της ΒΣΑ. Στη συνέχεια πρότεινε αντί του Ρεθύμνου, να αναλάβει την περιοχή του Ηρακλείου. Ο ίδιος ο Dunbabin, ως Αρχηγός της ΒΣΑ, είχε αυξημένες ευθύνες καθώς θα συμμετείχε στην Κεντρική Επιτροπή, που σύμφωνα με τη Συμφωνία ΕΟΚ - ΕΑΜ (της 2ας Απριλίου 1944) προβλεπόταν να λειτουργήσει ως συντονιστικό όργανο της Αντίστασης σε όλη την Κρήτη. Παράλληλα έπρεπε να έχει γενικότερη εποπτεία του νησιού, με συνεχείς μετακινήσεις και επισκέψεις σε όλον το χώρο. Χαρακτηριστικό της μυστικότητας της επιχείρησης που είχε αναλάβει ο Leigh Fermor ήταν ότι ούτε ο Dunbabin γνώριζε ακριβώς τους όρους της αποστολής του και αμφέβαλλε κατά πόσον θα μπορούσε να αναλάβει τις ευθύνες που πρότεινε.⁹⁴

Η πρόταση για την απαγωγή του Γερμανού Διοικητή της Κρήτης είχε γίνει πρώτη φορά από τον Fielding σε σύσκεψη των στελεχών της SOE Καΐρου και του Τομέα Κρήτης, όταν είχε επιστρέψει από το νησί αρχές Σεπτεμβρίου του 1942. Ο Διοικητής της Υπηρεσίας την είχε θεωρήσει εξαιρετική και είχε αποφασιστεί να πραγματοποιηθεί. Ο Fielding εκτιμούσε ότι θα ήταν εύκολη επιχείρηση και ο Στρατηγός, ο W. Andrae τότε, θα μπορούσε να κρατηθεί και ως όμηρος για την αποφυγή αντιποίνων.⁹⁵ Ο Fielding επέστρεψε στη δυτική Κρήτη τέλη Νοεμβρίου του 1942, αλλά δεν ήταν δυνατό να εκτελέσει το σχέδιο απαγωγής και ομηρίας του Andrae, καθώς τον είχε αντικαταστήσει ο B. Brauer, που ήταν προσεκτικότερος στις κινήσεις του, αλλά και διότι με εντολή του Churchill είχαν απαγορευτεί οι «ωμότητες» εκ

93. Report 7, σ. 2-3.

94. Dunbabin, «Fifth Report, 24 Mar - 3 Apr 44» και «Sixth Report, 3-19 Apr 44», HS 5/724.

95. Smith-Hughes, «Memorandum on potential future operations in Crete», ό.π. [SOE Cairo], Minutes of a meeting held on 4.9.42, ό.π. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 430. Συνολικά για την επιχείρηση ο Beevor καταγράφει τα γεγονότα με έμφαση στο περιπετειώδες και το ηρωικό, που αναμφισβήτητα υπήρξε χαρακτηριστικό της. Βλ. ό.π., σ. 430-445.

μέρους της αντικατασκοπίας και είχε αποφασιστεί να δικαστούν οι εγκληματίες πολέμου μετά τον πόλεμο.⁹⁶

Το σχέδιο αναβίωσε μετά την καταστροφή του Βιάννου, Σεπτέμβριο του 1943, με στόχο τον Στρατηγό F. W. Müller, καθώς ήταν εκείνος που είχε δώσει τη διαταγή για τα συγκεκριμένα αντίποινα και υπήρχε και επαφή της ΒΣΑ με τον οδηγό του. Σκοπός της επιχείρησης θα ήταν καταρχήν να αναπτρωθεί το ηθικό των Κρητικών, που όπως είδαμε έπεσε όταν συνειδητοποίησαν ότι δεν θα πραγματοποιούνταν συμμαχική επιχείρηση για την ανακατάληψη του νησιού. Την ίδια ημέρα που ο Carta και ο Leigh Fermor φυγαδεύτηκαν στην Αίγυπτο, ο Dunbabin πρότεινε στο Κάιρο να απαχθεί ο Müller στο Ηράκλειο, και μάλιστα ταυτόχρονα με τον Brauer στα Χανιά, εκτιμώντας ότι οι επιχειρήσεις αυτές ήταν απόλυτα πραγματοποιήσιμες. Προφανώς η πρότασή του ως προς τον Müller εγκρίθηκε, αφού η ρίψη από αέρος της ομάδας για την απαγωγή, με επικεφαλής τον Leigh Fermor, προγραμματίστηκε για τον Δεκέμβριο του 1943, αλλά οι κακές καιρικές συνθήκες και η έλλειψη κατάλληλου χώρου στο νησί οδήγησαν σε συνεχείς αναβολές.⁹⁷

Η επιχείρηση εντασσόταν στις μυστικές αποστολές που γενικότερα εκτελούσε η SOE στις κατεχόμενες χώρες.⁹⁸ Είχε, επίσης, κοινά στοιχεία με τις αιφνιδιαστικές ενέργειες εναντίον των Γερμανών που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί στην Κρήτη, όπως οι καταδρομικές επιχειρήσεις ή η εξουδετέρωση παρακτίου φυλακίου για την αποβίβαση ομάδας και εφοδίων από τη Μέση Ανατολή. Το όλο και χαμηλότερο ηθικό των Γερμανών, όπως και ο φόβος τους ότι με την πρώτη ευκαιρία οι Κρητικοί θα προχωρούσαν σε πράξεις αντεκδίκησης, για τα αντίποινα που είχαν υποστεί, αποτελούσαν καθοριστικούς παράγοντες επιτυχίας σε αυτές τις περιπτώσεις.⁹⁹

Δεν διαθέτουμε την ενδοϋπηρεσιακή αλληλογραφία για την οργάνωση της επιχείρησης Kreire, μόνο ορισμένα στοιχεία για την επιχείρηση Moonstruck, που αποτελούσε μέρος της συνολικής επιχείρησης και αφορούσε τη μεταφορά και αποβίβαση στην Κρήτη του Moss και των υπολοίπων της ομάδας απαγωγής. Διαπιστώνουμε εκεί πώς και η μικρότερη επιχείρηση έπρεπε να σχεδιάζεται με κάθε λεπτομέρεια, πρώτα ως προς το ακριβές της αντικείμενο, το οποίο και θα έπρεπε να εντάσσεται στη συνολική πολιτική της SOE στα Βαλκάνια και

96. Dunbabin, Report, σ. 56, 83-84.

97. Dunbabin, Report No 1 new series, ό.π. Dunbabin, Report, σ. 83-84.

98. Mackenzie, *The Secret History*, ό.π., σ. 75. Foot, *An Outline History*, ό.π., σ. 26.

99. Report 3, σ. 12, 15. Βλ. και Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 45.

στην ειδικότερη για την Κρήτη. Έπρεπε να δοθούν ακριβείς οδηγίες σε κάθε εμπλεκόμενο, βάσει όσο το δυνατόν πληρέστερων πληροφοριών και ο επικεφαλής αξιωματικός να γνωρίσει τα μέλη της ομάδας και να ακολουθήσει κοινή εκπαίδευση μαζί τους.¹⁰⁰

Εάν η επιχείρηση ξεκίνησε με στόχους περιορισμένους τοπικά, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τελικά απέκτησε ευρύτερη στρατηγική σημασία, καθώς εντάχθηκε στον συνολικότερο στόχο των Συμμάχων να δημιουργήσουν αίσθημα ανασφάλειας στους Γερμανούς στην Ελλάδα, με σκοπό να διατηρούν δυνάμεις τους εκεί. Την άνοιξη του 1944 αναμενόταν στα Βαλκάνια η εξέλιξη της σοβιετικής προέλασης στη Ρουμανία, που θα υποχρέωνε τους Γερμανούς να αποσύρουν στρατεύματα από την ηπειρωτική Ελλάδα και το Αιγαίο, για να ενισχύσουν τις δυνάμεις τους εκεί, και οι Σύμμαχοι ήταν έτοιμοι να υποστηρίξουν τους Σοβιετικούς δεσμεύοντας όσο μεγαλύτερες γερμανικές δυνάμεις ήταν δυνατό στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν ακριβώς, άλλωστε, όπως επισημαίνεται από τη SOE, που όπως συνήθως υπερτονίζει τη συμβολή της, οι Σύμμαχοι εγκατέστησαν Αποστολές στις χώρες αυτές και οργάνωσαν αντάρτικο.¹⁰¹

Όταν τελικά στις 4 Απριλίου 1944 συγκεντρώθηκε η ομάδα της επιχείρησης στην Κρήτη, ο Müller είχε αντικατασταθεί στο Ηράκλειο από τον νεοφερμένο και άγνωστο Υποστράτηγο Kreipe. Ο Leigh Fermor αποφάσισε, ωστόσο, να προχωρήσει και να απαγάγει εκείνον. Η αλλαγή αυτή στόχου αποτελεί από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα των προβλημάτων που δημιουργούσαν οι κάθε είδους καθυστερήσεις σε όλες σχεδόν τις επιχειρήσεις στο νησί και κάποτε οδηγούσαν στην ακύρωσή τους.¹⁰² Ο Dunbabin ήταν απόλυτα σύμφωνος με την όλη οργάνωση της απαγωγής και τόνιζε στο Κάιρο ότι οι μόνες αποτελεσματικές επιχειρήσεις ήταν εκείνες που εκτελούνταν από ομάδες μέσα από το νησί ή όπως του Leigh Fermor που είχαν συγκροτηθεί και από Κρητικούς, παλαιούς συνεργάτες της ΒΣΑ.¹⁰³

100. Βλ. κυρίως Major J. Smith Hughes, «Operation Moonstruck», άκρως απόρρ., 20 Μαρτίου 1944, HS 5/677. Brigadier K.V.B. Benfield προς B.5 – Major Smith Hughes, άκρως απόρρ., 20 Μαρτίου 1944, HS 5/677. Στον φάκελο HS 5/677 περιλαμβάνονται και άλλα έγγραφα σχετικά με τον σχεδιασμό και τον συντονισμό της επιχείρησης, που χρονολογούνται από τις 11 Μαρτίου 1943.

101. Brig. K.V.B. Benfield, «Paper on Greece's strategic position in the Eastern Mediterranean by Force 133 MEF 3 May 1944», HS 5/418.

102. Dunbabin, Report, σ. 124. Ο Müller δεν είχε μετατεθεί εκτός Κρήτης, όπως πίστευαν τότε, αλλά στα Χανιά αντικαθιστώντας τον Brauer. Βλ. Beevor, *Κρήτη*, σ. 434.

103. Dunbabin, Sixth Report, 3-19 Apr 44, ό.π.

Η απαγωγή και η μεταφορά του Kreire, από την Κνωσσό στο βουνό, προς τα Ανώγεια, εξελίχθηκαν σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο, αλλά από τη δεύτερη μέρα άρχισαν τα προβλήματα. Η επικοινωνία με την Αίγυπτο διακόπηκε και οι συνθήκες άλλαζαν με ταχύτητα, καθώς οι γερμανικές δυνάμεις πλησίαζαν όλο και περισσότερο την ομάδα, καταλαμβάνοντας τις παράκτιες θέσεις από τις οποίες θα μπορούσε να διαφύγει. Περιπλανήθηκαν δεκαοκτώ μέρες (26 Απριλίου - 14 Μαΐου), διασχίζοντας σημαντικό τμήμα του ορεινού όγκου της κεντρικής Κρήτης, με κατεύθυνση προς τα δυτικά.¹⁰⁴

Είχε ληφθεί κάθε πρόνοια για να πεισθεί η γερμανική πλευρά ότι η απαγωγή είχε εκτελεστεί χωρίς τη συμμετοχή ντόπιων, από ειδική ομάδα Βρετανών, που είχε έρθει επί τούτου στο νησί, και να μην επιβληθούν αντίποινα στον πληθυσμό. Αμφισβητείται, ωστόσο, κατά πόσο τελικά αποφεύχθηκαν τα αντίποινα. Ο Leigh Fermor θεωρούσε ότι οι καταστροφές χωριών και οι μαζικές συλλήψεις κατοίκων, που έγιναν από τους Γερμανούς, ενώ η ομάδα του κρυβόταν στο βουνό χωρίς να έχει εντοπιστεί, αποτελούσαν αντίποινα για προηγούμενες ενέργειες των ανταρτών.¹⁰⁵ Αντίθετα, οι αρχηγοί των ανταρτών, όπως ο Γ. Πετρακογιώργης που συμμετείχε ενεργά στην απαγωγή του Kreire και είχε καταστραφεί το χωριό του, αλλά και ο πληθυσμός γενικότερα, πίστευαν ότι ήταν αντίποινα για την απαγωγή. Το ίδιο και ο Dunbabin, που φοβόταν ότι υπήρχε κίνδυνος να στραφεί ο κόσμος εναντίον των Βρετανών ή και να εκμεταλλευθούν τα γεγονότα οι κομμουνιστές για να διευρύνουν την επιρροή τους.¹⁰⁶

Τελικά η ομάδα κατάφερε να διαφύγει, με πλοίο του βρετανικού Ναυτικού, από νότια παραλία του νομού Ρεθύμνου. Για να φτάσει μέχρι εκεί είχε περάσει από τα χωριά «σαν παρέλαση θριάμβου, σε ατμόσφαιρα ενθουσιασμού και συγχαρητηρίων, ενώ χίλιοι Γερμανοί είχαν κυκλώσει τα χωριά στους πρόποδες του

104. Report Kreire. Βλ. επίσης [SOE] Cairo προς [SOE London], τηλ. 818, 30 Απριλίου 1944. Force 133 προς [SOE London], τηλ. 289, 13 Μαΐου 1944, HS 5/671. Μέρος της αλληλογραφίας που αντάλλαξαν οι βρετανικές υπηρεσίες και ο Leigh Fermor με το Κάιρο, κατά τη διάρκεια των δεκαοκτώ ημερών, περιλαμβάνεται στον φάκελο HS 5/732 και αφορά κυρίως τις συνεννοήσεις για τη μεταφορά της ομάδας και του Kreire στην Αίγυπτο. Περιλαμβάνονται και τα φυλλάδια, στα ελληνικά και τα γερμανικά, που έριξαν βρετανικά αεροσκάφη αμέσως μετά την απαγωγή, για να πεισθούν οι Γερμανοί ότι η απαγωγή είχε γίνει από Βρετανούς καταδρομείς και ο Kreire είχε αμέσως μεταφερθεί εκτός Κρήτης.

105. Report Kreire, σ. 4. Άποψη που υποστηρίζεται και από τον Beevor. Βλ. Beevor, *Κρήτη*, σ. 444.

106. Προτάσεις του Dunbabin σε τηλεγραφήματά του προς το Κάιρο 12-19 Μαΐου 1944, HS 5/732.

Ψηλορείτη και προχωρούσαν. Εκατοντάδες ήταν εκείνοι που γνώριζαν πού βρισκόταν ο Kreipe αλλά το μυστικό δεν προδόθηκε».¹⁰⁷

Η επιχείρηση είχε πετύχει μόνο χάρη στη συμμετοχή των Ελλήνων σε όλα τα επίπεδα. Υπήρξε συνεργασία στον επιτόπου σχεδιασμό και στη συνέχεια στην εκτέλεση, με μεμονωμένα πρόσωπα, με μικρές και μεγαλύτερες ανταρτικές ομάδες, καθώς και με τις υπηρεσίες πληροφοριών που λειτουργούσαν στις πόλεις και το βουνό. Το γεγονός θα τονίζει ο Leigh Fermor σε όλες τις σύγχρονες και μεταγενέστερες αναφορές του με αυξανόμενη ένταση.¹⁰⁸

Η συνεργασία για την απαγωγή ήταν αποτελεσματική γιατί βασιζόταν στην οργάνωση και τις προσωπικές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί τα προηγούμενα δυο ή και τρία χρόνια από τη ΒΣΑ και τον ίδιο τον Leigh Fermor, ακόμα και με κουμπαριές.¹⁰⁹ Η επιτυχία δικαίωσε και την αντίληψη που ο τελευταίος είχε για την ανάγκη να προσεγγίσει η ΒΣΑ μαζικά τον πληθυσμό και να οργανωθεί η Αντίσταση σύμφωνα με τα ήθη και τα κατά τόπους χαρακτηριστικά του νησιού.¹¹⁰ Δεν ήταν όμως μόνον η οργανωμένη Αντίσταση, αλλά και τα ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα που υποστήριξαν την ομάδα του Leigh Fermor τις μέρες που κρυβόταν από σπηλιά σε σπηλιά, προσπαθώντας να βρει διαφυγή. Τα δίκτυα αυτά αναπτύσσονταν στα ορεινά και έως μέσα στα πεδινά χωριά και τις πόλεις και εξασφάλιζαν τη δυνατότητα να πραγματοποιούνται αντιστασιακές ενέργειες μεγάλου εύρους, χωρίς να είναι αναγκαίες πολυάνθρωπες ανταρτικές ομάδες.¹¹¹ Ο Dunbabin θα επισημάνει το 1945 την αξία των κοινωνικών δικτύων που έχουν ως αφετηρία τη συγγένεια, σημειώνοντας ότι στο σύνολό τους οι επιτυχίες της ΒΣΑ οφείλονταν στον πληθυσμό και οι εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες των επιχειρήσεων στην Κρήτη ήταν απίθανο να επαναληφθούν οπουδήποτε αλλού.¹¹²

107. Report Kreipe, σ. 3.

108. Report Kreipe. Leigh Fermor, «Abducting a General», ό.π., σ. 90-95. Βλ. και Moss, *Ill met by moonlight*, ό.π. Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 263-271.

109. Σχετικά με την αφοσίωση των Κρητικών στον Leigh Fermor, βλ. π.χ. Dunbabin, Report, σ. 88.

110. Όπως προκύπτει από τις εκθέσεις που συντάσσει τον προηγούμενο χρόνο. Βλ. χαρακτηριστικά, Report 3, σ. 1-3.

111. Σχετικά με τον μικρό αριθμό ανταρτών έως το καλοκαίρι του 1944, βλ. και Γ. Χαροκόπος, *Το Φρούριον Κρήτη. Ο μυστικός πόλεμος 1941-1944*, Αθήνα χ.χ., σ. 10-11. Βλ. επίσης εδώ παραπάνω υποσημ. 82.

112. Dunbabin, Report, σ. 119, 135.

Η όλη επιχείρηση εξελίχθηκε στις επαρχίες Ηρακλείου και Ρεθύμνου κατά κύριο λόγο, όπου η ΒΣΑ, που κινητοποιήθηκε στο σύνολό της, είχε σταθερή ανάπτυξη και η Αντίσταση παρουσίαζε μεγάλη συνοχή. Το αντάρτικο είχε αναπτυχθεί από τα τέλη του 1943, βάσει των κοινωνικών δικτύων, όπως χαρακτηρίστικά συνέβαινε στα Ανώγεια, όπου και ο Leigh Fermor, όπως και άλλα μέλη της ΒΣΑ, είχαν συνδεθεί προσωπικά με αντάρτες, με δεσμούς πνευματικής συγγένειας και όχι μόνο.¹¹³ Ανάλογης σημασίας υπήρξε και η υποδειγματική οργάνωση των χωριών του Αμαρίου, από τον χειμώνα του 1942,¹¹⁴ ενώ από την άνοιξη του 1944 συγκροτήθηκαν και άλλες ομάδες, όπως στην Ασή Γωνιά και το Ροδάκινο, που είχαν ουσιαστικό ρόλο στη φυγάδευση του Kreire.¹¹⁵

Παράλληλα είχε σημειωθεί και σταδιακή προσέγγιση του Πετρακογιώργη, από τους πρώτους αρχηγούς ανταρτών, με τη ΒΣΑ, κυρίως μέσω του Dunbabin, και είχαν εκπαιδευθεί άνδρες του σε εκτέλεση σαμποτάζ στη Μέση Ανατολή. Ο ίδιος, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη της απαγωγής, είχε σταδιακά μετατοπίσει το κέντρο βάρους της δραστηριότητάς του στον Ψηλορείτη, όπου συνεργαζόταν στενά με τις τοπικές ομάδες του Ρεθύμνου και των Ανωγείων, έως το Ροδάκινο, την περιοχή όπου κινήθηκε η ομάδα με τον Kreire.¹¹⁶

Η απαγωγή και η επιτυχημένη φυγάδευση του Γερμανού Στρατηγού είχαν άμεσο αντίκτυπο στις γερμανικές αρχές και το ηθικό των εχθρικών στρατευμάτων, στο νησί αλλά και την ηπειρωτική Ελλάδα, και η όλη επιχείρηση θεωρήθηκε προάγγελος επικείμενης συμμαχικής εισβολής στην Κρήτη.¹¹⁷ Παράλληλα ενισχύθηκε το ηθικό των αντιστασιακών και των κατοίκων του νησιού γενικότερα, που πρώτη φορά είχαν κινητοποιηθεί συντονισμένα σε τέτοια έκταση. Η όλη επιχείρηση συνέτεινε, επίσης, στην εξομάλυνση των σχέσεων της ΒΣΑ με ορισμένους αρχηγούς ανταρτών, γεγονός στο οποίο μπορεί να αποδοθεί η απολοιφή κάποιων στερεότυπων αρνητικών χαρακτηρισμών ή η υποβάθμιση των

113. Dunbabin, Report Crete: April 42 - Feb 43, ό.π. Sixth Report, 3-19 Apr 44, ό.π. Leigh Fermor, «Abducting a General», ό.π., σ. 88-89. Βλ. επίσης Κώστας Ν. Σταυρακάκης, *Έκθεσις πεπραγμένων της ανεξαρτήτου ανταρτικής ομάδος Ανωγείων και διαμερίσματος Άνω Μυλοποτάμου, από 20 Μαΐου 1941 μέχρι 1 Μαρτίου 1945*, Αθήνα 2005, σ. 94-95 και αλλού.

114. Dunbabin, Report No 4 new series, 22 Feb - 24 March 1944, HS 5/724, σ. 5. Report Crete: April 42 - Feb 43, ό.π. Dunbabin, Report, σ. 80. Βλ. και Report 1, σ. 18.

115. Dunbabin, Report, σ. 80.

116. Βλ. κυρίως Dunbabin, Report No 4 new series, 22 Feb - 24 March 1944, ό.π. Sixth Report, 3-19 Apr 44, ό.π.

117. Dolbey, Report on SOE activities, ό.π., Appendix VIII (B), σ. 4. Beevor, *Κρήτη*, σ. 444.

διαφωνιών στις δυο τελευταίες εκθέσεις του Leigh Fermor, αντίθετα με ό,τι συνέβαινε σε προγενέστερες.¹¹⁸

Στην Αίγυπτο ο Kreire παραδόθηκε στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και γρήγορα μεταφέρθηκε στη Βρετανία, σε ειδικό στρατόπεδο.¹¹⁹ Ο Leigh Fermor, άρρωστος βαριά, συνέταξε αμέσως σύντομη έκθεση και τους επόμενους τρεις μήνες νοσηλεύτηκε με παροδική παράλυση. Ήταν η ζωή στην ύπαιθρο και σε υγρές σπηλιές, οι συνεχείς μετακινήσεις και οι πορείες που προκαλούσαν σοβαρά προβλήματα υγείας σε πολλά μέλη της ΒΣΑ.¹²⁰

Η πιο άμεση και λεπτομερής καταγραφή της επιχείρησης που διαθέτουμε, εκ μέρους των Βρετανών, είναι το προσωπικό ημερολόγιο που κρατούσε καθημερινά κατά την επιχείρηση ο υπαρχηγός της ομάδας Moss, όπως και οι φωτογραφίες που έπαιρνε, με τον Kreire, τους Βρετανούς και τους αντάρτες στο βουνό. Οι Βρετανοί αξιωματικοί συχνά κρατούσαν ημερολόγια, καθώς οι μετακινήσεις τους γινόντουσαν κυρίως τη νύχτα και διέθεταν πολύ χρόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας, όταν έμεναν κρυμμένοι. Συνέβαινε επίσης να τεκμηριώνουν τις επιχειρήσεις με φωτογραφίες, εξοπλισμένοι με ειδικές μηχανές, όπως στην περίπτωση της συγκεκριμένης ομάδας, ενώ ο ίδιος ο Leigh Fermor περιοριζόταν συνήθως να σκιστάει.¹²¹ Τα ημερολόγια έπρεπε να τηρούνται με τρόπο που να μη προδώσουν τους αντιστασιακούς, Έλληνες και Βρετανούς, εάν έπεφταν στα χέρια του εχθρού, προφύλαξη που ίσχυε και για οποιοδήποτε άλλο στοιχείο.¹²²

Οι φωτογραφίες και το ημερολόγιο του Moss ήταν ιδιαίτερα αποκαλυπτικά ωστόσο. Κατέγραφε την όλη επιχείρηση με νεανικό ενθουσιασμό, προβάλλοντας τον ηρωισμό και τα παράτολμα στοιχεία περιπέτειας που τη χαρακτήριζαν.

118. Όπως π.χ. Report 1, σ. 16, 21, 24.

119. CD προς SO, CD/6792, 31 Μαΐου 1944, HS 5/418. Βλ. και www.islandfarm.fsnet.co.uk.

120. Όπως και ρευματισμούς, επίμονους πονοκεφάλους, συχνά ελονοσία. Βλ. Report 5, σ. 13, όπου αναφέρεται σε προηγούμενη ασθένειά του. Dunbabin, Report, σ. 128. Leigh Fermor, *Words of Mercury*, ό.π., σ. 94, 100.

121. Moss, *Ill met by moonlight*, ό.π., πρόλογος σ. 7-8, όπου για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνονταν οι εγγραφές, καθώς και για το ιστορικό της έκδοσης του ημερολογίου. Σχετικά με τη φωτογραφική μηχανή Leica της ομάδας του Leigh Fermor, βλ. Major J. Smith Hughes, «Operation Moonstruck», 30 Μαρτίου 1944, μνημόνιο, άκρως απόρρ., HS 5/677. Βλ. και Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 33-39, σημείωση και σκίτσα του Leigh Fermor. Η επιχείρηση καταγράφηκε αργότερα και εκ μέρους του ενός από τους δυο Έλληνες της αρχικής ομάδας. Βλ. Αντώνης Σανουδάκης, *Επιχείρηση Κράιπε, Γιώργη Τυράκη*, Αθήνα 1986.

122. DSO (b) -> DAS(X), B/MDH/5/898, 17/4/43, HS 5/681. Dunbabin, Report, σ. 178. Σχετικά με τα κωδικά και συνθηματικά ονόματα που χρησιμοποιούσε η ΒΣΑ και η SOE βλ. εδώ παραπάνω υποσημ. 7.

Τόνιζε τον ρόλο των οργανωμένων Κρητικών, αλλά δεν αναφερόταν στον σχεδιασμό, την οργάνωση ή τους στρατηγικούς στόχους της απαγωγής. Ίσως αυτό οφειλόταν στο ότι εστίαζε περισσότερο στα προσωπικά του βιώματα, όπως σημειώνει και ο ίδιος στον πρόλογο της έκδοσης. Ίσως, όμως, να οφείλεται και στη λογοκρισία που υπέστη το ημερολόγιο, για το οποίο δεν δίνεται άδεια έκδοσης από τις βρετανικές υπηρεσίες στις αρχές του 1945, όπως είχε ζητήσει ο Moss, αλλά το 1950, με ορισμένους περιορισμούς. Στην έκδοση εκείνη συνέβαλε και ο Leigh Fermor, διαβάζοντας και διορθώνοντας το χειρόγραφο.¹²³

Η απαγωγή είχε ήδη από το 1944 πάρει μυθικές σχεδόν διαστάσεις, στην Κρήτη, στη Βρετανία και σε όλη τη συμμαχική πλευρά, ενώ ο Moss, που επέστρεψε στην Κρήτη και οργάνωσε θεαματικό σαμποτάζ τον Αύγουστο, φαίνεται ότι σχεδίαζε να επαναλάβει ανάλογο εγχείρημα.¹²⁴ Μετά τον πόλεμο θα διαπιστωθεί ότι ο Leigh Fermor υπήρξε επικεφαλής στις επιχειρήσεις για την απαγωγή των δυο από τους έξι συνολικά ανώτατους αξιωματικούς του Άξονα στην Ελλάδα, που μεταφέρθηκαν εκούσια ή ακούσια στη Μέση Ανατολή.¹²⁵ Η έκθεσή του θα διαβαστεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τους επικεφαλής της SOE στο Κάιρο και το Λονδίνο, από στελέχη άλλων υπηρεσιών και υπουργείων, έως τα ανώτατα κλιμάκια της βρετανικής Κυβέρνησης.¹²⁶ Λόγω της μυστικότητας που περιέβαλε τις επιχειρήσεις της SOE, δεν θα λείψουν οι διεκδικητές της δόξας του Leigh Fermor, ενώ η όλη επιχείρηση θα χρησιμοποιηθεί και για την προβολή της βρετανικής συμβολής στα πολεμικά θέατρα.¹²⁷

Ο Leigh Fermor εξακολούθησε να υπηρετεί στην SOE, έχοντας συμβουλευτικό ρόλο στον σχεδιασμό του συμμαχικού παράγοντα για την Κρήτη, καθώς από τα μέσα Σεπτεμβρίου του 1944 είχε κλιμακωθεί η αποχώρηση σημαντικού αριθμού στρατευμάτων του Άξονα και η συγκέντρωση όσων παρέμειναν, στην

123. Moss, *ό.π.* Το βιβλίο γυρίστηκε και ταινία αργότερα, ενισχύοντας την αίγλη που περιέβαλε την απαγωγή. Βλ. *Ill Met by Moonlight*, των Michael Powell και Emeric Pressburger, ΗΠΑ 1957, με τον Dirk Bogarde στον ρόλο του Leigh Fermor.

124. Sargent προς Sporborg, R 6255/1201/G, απόρρ., 5 Μαΐου 1944, HS 5/416. Capt. I. W. Moss, «Report on operation carried out on the Heraklion/Rethymnos road, Crete, on 8 Aug 44», 21 Αυγ. 1944, HS 5/729. Τα σχέδια του Moss δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω επιχειρησιακών δυσχερειών, βλ. Beevor, *Κρήτη*, σ. 448-449.

125. Dolbey, Report on SOE activities, *ό.π.*, Appendix X, σ. 2

126. Βλ. χαρακτηριστικά D/HT προς AD/H, DHT/GR/2658, 25 Μαΐου 1944. CD προς SO, CD/6792, 31 Μαΐου 1944. [Sporborg] προς Commander Ian Fleming Admiralty, HNS/1304, private and personal, 8 Ιουνίου 1944. CMcVG προς Joan Bright, Offices of the War Cabinet, CMcVG/6853, 19 Ιουνίου 1944. Όλα τα παραπάνω στο HS 5/418.

127. D/H109 προς D/CE, DH109/GR/2453/3, 23 Ιανουαρίου 1945, HS 5/671.

περιοχή των Χανίων, ενώ το υπόλοιπο νησί απελευθερωνόταν σταδιακά. Αρχές Οκτωβρίου ορίστηκε σύνδεσμος του βρετανικού 3^{ου} Σώματος Στρατού, που θα αναλάμβανε τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα, με τον Ασκούτση, τον Υπουργό της κυβέρνησης Παπανδρέου που είχε αρχικά οριστεί Περιφερειακός Διοικητής Κρήτης και βρισκόταν τότε στην Αίγυπτο.¹²⁸

Η τελευταία αποστολή

Τέλη Οκτωβρίου 1944 ο Leigh Fermor επιστρέφει στην Κρήτη, για την τρίτη και συντομότερη αποστολή του, που δεν θα χαρακτηρίζεται από σημαντικές επιχειρήσεις ή εξελίξεις.¹²⁹ Μετά τον ενθουσιασμό της απαγωγής του Kεϊρε τα πράγματα αποκλιμακώνονται και ο Leigh Fermor ορίστηκε υπαρχηγός του Durbabin, με καθήκοντα συνδέσμου μεταξύ των βρετανικών δυνάμεων που είχαν εγκατασταθεί στο νησί και της ΒΣΑ.¹³⁰

Οι Γερμανοί είχαν αποσυρθεί στην περιοχή των Χανίων, όπου ήταν στην ουσία εγκλωβισμένοι, χωρίς δυνατότητα διαφυγής. Αρχικά αναμενόταν, και εκ μέρους της ΒΣΑ, συμμαχική εισβολή για την απελευθέρωση της τελευταίας κατεχόμενης περιοχής και άρχισαν τον Νοέμβριο να βομβαρδίζονται γερμανικές θέσεις με βρετανικά και ελληνικά αεροσκάφη που εκκινούσαν από το αεροδρόμιο του Ηρακλείου. Τέλη Δεκεμβρίου, ωστόσο, η προοπτική αυτή έχει εκλείψει, καθώς οι εγκλωβισμένοι Γερμανοί δεν είχαν οποιαδήποτε στρατηγική αξία για τη γενικότερη εξέλιξη του πολέμου ή την απελευθέρωση της Ελλάδας. Ο ρόλος της SOE, γνωστής ως Force 133 τότε, δεν ήταν απολύτως σαφής στις απελευθερωμένες περιοχές και οι αξιωματικοί της αναλάμβαναν συμβουλευτικό ρόλο προς τις ελληνικές αρχές, χωρίς να έχουν συγκεκριμένες οδηγίες. Οι πληροφορίες που συνέλεγαν από το κατεχόμενο τμήμα κυρίως, δεν λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη πλέον, γεγονός ιδιαίτερα απογοητευτικό για τους ίδιους, που ένιωθαν ότι είχαν δευτερεύοντα ρόλο. Σταδιακά η ΒΣΑ επικεντρώθηκε στις υπονομευτικές ενέργειες στο κατεχόμενο τμήμα, καθώς και στη συντήρηση των ανταρτικών

128. HQ Force 133 προς G.Opx (2), GHQ MEF, GCA/12/8, απόρρ. και επείγον, Σεπ. 1944. HQ Force 133 προς BGS (Ops) GHQ MEF, GCA/148, απόρρ., 14 Οκτωβρίου 1944, HS 5/681. Ο Ασκούτσης δεν ανέλαβε τελικά Διοικητής.

129. Report 8, που συντάσσεται μετά την αναχώρησή του από το νησί.

130. Brigadier KVB Benfield Commander Force 133 προς Brig. Eve, ML Athens, 29 Οκτωβρίου 1944, HS 5/677.

ομάδων που δρούσαν γύρω από την περιοχή υποχώρησης των Γερμανών. Τέλος, περιορίστηκε στο ρόλο συνδέσμου με τους αντάρτες αυτούς, μετά την άφιξη βρετανικών μονάδων και τη σταδιακή εδραίωση των ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών.¹³¹

Θεωρώντας ότι δεν είχε ουσιαστικό αντικείμενο, εκτός από την καταγραφή των αναγκών των ανταρτών και τη διαβίβαση των πληροφοριών που συνέλεγε στην κατεχόμενη περιοχή η υπηρεσία πληροφοριών των Χανίων, και αφού γιόρτασε την απελευθέρωση στα μεγάλα γλέντια του Ηρακλείου και του Ρεθύμνου, ο Leigh Fermor φεύγει από την Κρήτη τα Χριστούγεννα. Επιθυμούσε να προλάβει να συμμετάσχει και στις επιχειρήσεις της SOE στην Άπω Ανατολή.¹³²

Δεν συνέταξε την απολογιστική έκθεση δράσης, που ζητούσε η Υπηρεσία, παραπέμποντας με την τελευταία του έκθεση σε όλες τις προηγούμενες κατοχικές. Οι εκθέσεις αυτές συντάσσονταν βάσει συγκεκριμένων οδηγιών, όπως προκύπτει από την έκθεση του Dunbabin.¹³³ Ο Fielding θα κάνει το ίδιο, παραπέμποντας μάλιστα στις εκθέσεις του Leigh Fermor για το διάστημα που ο ίδιος δεν υπηρετούσε στην Κρήτη και κρατώντας μάλλον κοινή γραμμή, όπως μπορεί κανείς να διακρίνει από τον πανομοιότυπο τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνονται στο αίτημα της Υπηρεσίας.¹³⁴ Ο Fielding, άλλωστε, θα είναι εκείνος με τον οποίο ο Leigh Fermor θα διατηρήσει τις στενότερες σχέσεις μετά τον πόλεμο και προς εκείνον απευθύνεται προλογίζοντας τις αυτοβιογραφικές του διηγήσεις, αναφερόμενος στις προπολεμικές του περιπλανήσεις μέσα από τις κοινές τους εμπειρίες στην Κρήτη.¹³⁵

Μετά τον πόλεμο

Μετά τον πόλεμο ο Leigh Fermor εγκαταστάθηκε κυρίως στην Ελλάδα, καλλιεργώντας τις φιλίες που είχαν ξεκινήσει στην Αίγυπτο με τον κύκλο του

131. Dunbabin, Eight Report, new series 23 Oct-16 Nov 44, HS 5/724. Barker-Benfield προς G.Ops, HQ LF & MFL, C.M.F., «Proposals for future set up of Force 133 detachments in Crete», GCA/148, 26 Δεκεμβρίου 1944, HS 5/679. Dunbabin, Report, σ. 104 κ.εξ. Βλ. και Beevor, *Κρήτη*, σ. 464-470.

132. Report 8, σ. 5-6. Beevor, *Κρήτη*, σ. 471, 473.

133. Dunbabin, Report, παράρτημα με ερωτηματολόγια που δεν έχει εκδοθεί, HS 5/724.

134. General Report on activities in West. Crete from Jan. 1942 to Jan. 1945, ό.π.

135. Leigh Fermor, «Introductory Letter to Xan Fielding», *A Time of Gifts*, ό.π., σ. 1-2. «Introductory Letter to Xan Fielding», *Between the Woods and the Water*, ό.π., σ. 11.

Σεφέρη, πραγματοποιώντας μακρινά ταξίδια που θα καταγράψει σε βιβλία και άρθρα.¹³⁶ Δεν έγραψε αναμνήσεις για την Κρήτη, ούτε εξέδωσε κάποιο ημερολόγιό του, όχι ακόμα τουλάχιστον. Προτιμά, άλλωστε, να αποτυπώνει τα πράγματα πολλά χρόνια μετά, όπως έκανε για τη νεανική του περιήγηση στην Ευρώπη.¹³⁷ Δεν σιωπά, αλλά διαχειρίζεται συστηματικά τη δημόσια εικόνα του, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας 1950, παγιώνοντας το ιστορικό των αποστολών του στην Κρήτη, έως σήμερα.

Επέλεξε να συνεχίσει την κατοχική του «αφήγηση» κυρίως μέσω τρίτων, σε διαφορετικούς χρόνους και με διαφορετικούς τρόπους. Οι σημαντικότερες παρεμβάσεις του αφορούσαν τη μετάφραση και επιμέλεια των αναμνήσεων του Ψυχουντάκη το 1955 και αργότερα, το 1991, την έμμεση και ουσιαστική συμβολή του στο έργο του Beevor. Πρόσφατα, τέλος, δημοσιεύθηκε η πρώτη άμεση αφήγησή του για την απαγωγή του Kreipe, που είχε συντάξει το 1969.¹³⁸

Μνείες των εμπειριών στου την Κατοχή συναντώνται επεξεργασμένες και διάσπαρτες στα βιβλία του, τελευταία σε δημοσιευμένη αλληλογραφία του, ενώ συχνή είναι η παρουσία του σε τηλεοπτικές εκπομπές και αφιερώματα στο έργο του. Χαρακτηριστική και η συμμετοχή του σε ταινία για την Αντίσταση στην Κρήτη.¹³⁹ Παράλληλα, προλογίζει αναμνήσεις Βρετανών για τον πόλεμο στην Ελλάδα, γράφει σχετικά άρθρα στον περιοδικό Τύπο, ή νεκρολογίες συμμαχητών του.¹⁴⁰ Οι παρεμβάσεις του πυκνώνουν κυρίως από το 1990, οπότε αρχίζουν

136. Ρόντρικ Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης. Περιμένοντας τον άγγελο*, Αθήνα 2003, σ. 389, 566, 609. Σχετικά με τη στάση του υπέρ την ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα τη δεκαετία του 1950 βλ. *ό.π.*, σ. 471, 491-492, 705. Σχετική επιστολή του δημοσιεύθηκε τότε στην πρώτη σελίδα της *Καθημερινής*, στις 13 Μαρτίου 1955. Ευχαριστώ την ιστορικό Ε. Καπώλη για την τελευταία αυτή πληροφορία.

137. Τα δυο αυτοβιογραφικά του έργα έχουν εκδοθεί το 1977 και 1986. Βλ. Leigh Fermor, *A Time of Gifts*, *ό.π.* *Between the Woods*, *ό.π.*

138. Psychoundakis, *The Cretan Runner*, *ό.π.* Beevor, *Κρήτη*. Leigh Fermor, «Abducting a General», *ό.π.*

139. Βλ. με τη σειρά: Leigh Fermor, *Words of Mercury*, *ό.π.*, σ. 98-105, όπου απόσπασμα από το έργο του Roumeli, στο οποίο συνδέει την ανάπτυξη της αντίστασης με τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης. Charlotte Mosley (επιμ.), *In Tearing Haste. Letters between Deborah Devonshire and Patrick Leigh Fermor*, Λονδίνο 2008, σ. 175, 192, 208 κ.α. *Travellers' Century*, του Benedict Allen, εκπομπή αφιερωμένη στον Leigh Fermor στα πλαίσια της συγκεκριμένης σειράς, BBC Four 2008, όπου αποσπάσματα και από προηγούμενες εμφανίσεις του, καθώς και από μεταπολεμική συνάντησή του με τον Kreipe. *The 11th Day: Crete 1941*, των Christos Epperson και Michael Epperson, 2005, βλ. σχετικά και www.crete1941.com/splash.htm.

140. Η πιο πρόσφατη νεκρολογία είναι για τον Λόρδο Jellicoe, επικεφαλής των καταδρομών που πραγματοποίησαν σαμποτάζ στην Κρήτη τον Ιούνιο του 1942, με τον οποίο είχε

να ανοίγουν τα αρχεία της SOE, προφανώς διότι επιθυμεί όχι μόνο να προσεγγίσει το ευρύτερο κοινό, καταθέτοντας την δική του βίωση και εκδοχή της ιστορίας, αλλά και να παγιώσει τη δική του οπτική.¹⁴¹

Οι μεταγενέστερες αφηγήσεις διαφοροποιούνται από τις κατοχικές του εκθέσεις καθώς, όσο περνούν τα χρόνια, υποβαθμίζουν ή και δεν αναφέρουν καθόλου τις αντιθέσεις και τους ανταγωνισμούς της ΒΣΑ με τους Κρητικούς ηγέτες, όπως και εκείνες μεταξύ των ίδιων των Βρετανών αξιωματικών και των τελευταίων με το Αρχηγείο τους στο Κάιρο. Κάποτε παρουσιάζουν απλουστευμένες εκδοχές των γεγονότων, σπάνια αναφέρονται στον κεντρικό σχεδιασμό των επιχειρήσεων και τη στρατηγική που εξυπηρετούσαν. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον, όμως, στοιχείο που παρουσιάζουν είναι ότι αποτελούν προϊόν διεργασιών της μνήμης που διαμορφώθηκε, ως ένα σημείο, από κοινού με Κρητικούς και Βρετανούς συμπολεμιστές του, καθώς συνέχισε για χρόνια να πηγαίνει στην Κρήτη, να λαμβάνει μέρος στις εκδηλώσεις για την επέτειο της Μάχης, να συναντάται και να συνομιλεί με τους συμπολεμιστές του.¹⁴² Θα μπορούσαν, λοιπόν, να διαβαστούν σαν επίμετρο των κατοχικών αφηγήσεων.

Στο έργο του Ψυχουντάκη καταγράφεται η προσωπική και χαρακτηριστική ιστορία ενός γενναίου Κρητικού βοσκού, που συνεργάστηκε στενά με τη ΒΣΑ για την απελευθέρωση της πατρίδας του. Αναδεικνύονται η συντροφικότητα και η συλλογικότητα του αγώνα, οι συναισθηματικές σχέσεις που συνέδεαν Κρητικούς και Βρετανούς, αλλά και η αποτελεσματικότητα των δικτύων συνεργατών και συλλογής πληροφοριών που συντόνιζε η ΒΣΑ, στοιχεία που συναντώνται και στις κατοχικές εκθέσεις του Leigh Fermor. Ο Ψυχουντάκης γράφει με ημερολογιακή σχεδόν πυκνότητα, αμέσως μετά τον πόλεμο, πολύ κοντά στα γεγονότα, χωρίς να αποσιωπά τις ανταγωνιστικές δυναμικές που υπήρχαν ανάμεσα στους αξιωματικούς της ΒΣΑ και τους Κρητικούς ηγέτες, καθώς και μεταξύ των τελευταίων. Ειδικότερα για τον

διασταυρωθεί πρώτη φορά κατά την άφιξή του στο νησί τότε. Βλ. Leigh Fermor, «Remembering Lord Jellicoe», *The Spectator*, 28 Φεβρουαρίου 2007.

141. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο προσωπικός του φάκελος στα βρετανικά αρχεία παραμένει κλειστός, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε μετά και από δικό του αίτημα. Βλ. HS 9/507/4, που καλύπτει την περίοδο 1939-1946.

142. Χαρακτηριστικός είναι επίλογός του σε πρόσφατη σχετικά έκδοση, βλ. Moss, *Ill met by moonlight*, Λονδίνο 2001 και αναδημοσίευση μέρους του στο Leigh Fermor, *Words of Mercury*, ό.π., σ. 86-87. Σχετικά με τις επετείους βλ. π.χ. πανηγυρικό το 2001 για τον εορτασμό των εξήντα χρόνων από τη Μάχη, «John Pendlebury», *The Spectator*, 20 Οκτωβρίου 2001 και αναδημοσίευση *Words of Mercury*, ό.π., σ. 186-191.

Leigh Fermor έχει ενδιαφέρον πώς καταγράφει τον τρόπο με τον οποίο διατηρούσε τις ισορροπίες, κρατώντας αποστάσεις από τις πολιτικές επιδιώξεις των αντιστασιακών οργανώσεων. Επίσης, αποδίδει το κλίμα ενθουσιασμού και τις λαϊκές αφηγήσεις που διαδόθηκαν αμέσως μόλις έγινε γνωστή η απαγωγή του Kreire.¹⁴³ Οι αναμνήσεις του αποτελούν κατά κάποιο τρόπο την άλλη όψη των κατοχικών εκθέσεων των Βρετανών αξιωματικών-συνδέσμων, από την πλευρά των απλών Κρητικών συμμαχητών τους.

Ο Leigh Fermor επέλεξε να προβάλλει στο αγγλόφωνο κοινό την Αντίσταση όπως αναπτύχθηκε στο κοινωνικό πλαίσιο της ορεινής κυρίως Κρήτης. Μετέφρασε το ελληνικό κείμενο και μοιράστηκε την επιμέλεια της έκδοσης με τον Fielding, έχοντας τη συνδρομή του Smith-Hughes, επικεφαλής του Τομέα Κρήτης της SOE Καΐρου που υπηρέτησε και στην κατεχόμενη Κρήτη.¹⁴⁴ Το βιβλίο γνώρισε και γνωρίζει μεγάλη αποδοχή στην αγγλική του έκδοση, ενώ η μεταγενέστερη ελληνική είναι δυσεύρετη.

Σαράντα χρόνια αργότερα περίπου, ο Leigh Fermor κινήθηκε σε διαφορετικό επίπεδο και ενώ τα αρχεία της SOE είχαν αρχίσει να δίνονται στην έρευνα, όχι ακόμα όμως όσα αφορούν την Ελλάδα. Με στόχο να τονιστεί ο οργανωτικός και συντονιστικός ρόλος της ΒΣΑ στην Αντίσταση, παρείχε υλικό και κατευθύνσεις στον Beenor. Ο τελευταίος, απευθύνεται στο ευρύτερο αγγλόφωνο κοινό και δίνει, όπως θα ήταν αναμενόμενο, μεγάλο βάρος σε ζητήματα που απασχόλησαν τη βρετανική πλευρά, όπως ήταν η εκκένωση των βρετανικών στρατευμάτων μετά τη Μάχη της Κρήτης. Συχνά αναπαράγει λέξη προς λέξη αποσπάσματα των κατοχικών εκθέσεων του Leigh Fermor και άλλων Βρετανών αξιωματικών, όπως και αποσπάσματα άλλων υπηρεσιακών εγγράφων, χωρίς να παραπέμπει στα κλειστά ακόμη τότε αρχεία.¹⁴⁵

Αρκετά χρόνια αργότερα, ο Leigh Fermor θα επιλέξει την ιστορικό Artemis Cooper, σύζυγο του Beenor και κόρη της Diana Cooper, με την οποία είχε συνδεθεί στην Αίγυπτο κατά τη διάρκεια του πολέμου, για να επιμεληθεί ανθολό-

143. Για τα δυο τελευταία, βλ. Psychoundakis, *ό.π.*, σ. 244, 205 και 260-266 όπου και σχετικό σχόλιο του Leigh Fermor.

144. Βλ. Psychoundakis, *ό.π.*, σ. 1-32, η εισαγωγή του Leigh Fermor.

145. Όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει για το ζήτημα των αντιποίνων, που χρησιμοποιεί το Memorandum by the German Command concerning the attitude of the civilian population in Crete towards the German armed forces, *ό.π.*, το οποίο περιλαμβανόταν στα έγγραφα της γερμανικής διοίκησης που μέσω του Tavana έφτασαν στο Κάιρο, αλλά και σε πολλά άλλα σημεία. Βλ. Beenor, *Κρήτη*, σ. 342-43, 375, 377, 388 κ.α.

γιο κειμένων του, εκδεδομένων κυρίως αλλά και ανέκδοτων. Στην εισαγωγή η Cooper καταγράφει σύντομα και περιεκτικά τη ζωή του, αναφέροντας ότι στις μέρες μας ο Leigh Fermor συγγράφει τον τρίτο τόμο των αναμνήσεών του, με τον οποίο θα ολοκληρώσει την καταγραφή του προπολεμικού του ταξιδιού στα Βαλκάνια.¹⁴⁶ Η ίδια, εξάλλου, ετοιμάζει και βιογραφία του Leigh Fermor.¹⁴⁷

Στο ανθολόγιο εκδίδεται πρώτη φορά μέρος της αφήγησης για την απαγωγή του Kreire που είχε καταθέσει ο Leigh Fermor στο Imperial War Museum, το 1969, συμπληρωμένο με σύγχρονες σημειώσεις του. Στην αφήγησή του τονίζεται ο διττός, βρετανικός και κρητικός, χαρακτήρας της όλης επιχείρησης, προβάλλεται η συμβολή των δικτύων αλληλεγγύης, καθώς και των σχέσεων που ήδη συνέδεαν τον Leigh Fermor και άλλους Βρετανούς αξιωματικούς με τους Κρητικούς, και καταγράφεται η ανθρώπινη όψη του Kreire, όταν είχαν βρεθεί οι δύο τους να απαγγέλλουν ποίηση στο ξημέρωμα, πάνω στα βουνά. Μεταξύ των σύγχρονων σημειώσεών του, ενδιαφέρον έχει εκείνη όπου αναφέρει ότι ούτε και ο ίδιος ήταν ενήμερος για όλα όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια της επιχείρησης της απαγωγής, παραπέμποντας τον αναγνώστη στα έργα του Beenoρ και του Moss για περισσότερες λεπτομέρειες.

Στις διαδοχικές αφηγήσεις του Leigh Fermor, η τραγική ιστορία του Γιάννη Τσαγκαράκη αποκαλύπτεται σταδιακά και φανερώνει πώς και πόσο συνδέθηκε ο Leigh Fermor με τους Κρήτες στενούς συνεργάτες του, υιοθετώντας τους κώδικες αλληλεγγύης και συγγένειας που του επέτρεψαν να πετύχει στις αποστολές του. Φανερώνει επίσης τις σιωπές των αρχείων και είναι χαρακτηριστική του τρόπου που επιλέγει ο Leigh Fermor να αφηγηθεί τα πράγματα μέχρι σήμερα.

Στην τρίτη του έκθεση, Ιούλιο του 1943, υπήρχε το κεφάλαιο «Ένα μοιραίο ατύχημα», το οποίο όμως μένει κλειστό, εκ μέρους των βρετανικών αρχείων, και δεν έχει δοθεί στην έρευνα. Στις αναμνήσεις του Ψυχουντάκη, σε ειδική υποσημείωση για τον Γιάννη Τσαγκαράκη, ο Leigh Fermor γράφει ότι ήταν «ένας από τους πιο καλούς και γενναίους αγγελιοφόρους και οδηγούς, από τους πιο έμπιστους και σκληρά αγωνιζόμενους, ο οποίος έπεσε νεκρός από πυροβολισμό... κάτω από τραγικές συνθήκες». Στο έργο του Beenoρ, τέλος, αναφέρεται ότι τον Μάιο του 1942 «συνέβη ένα τραγικό ατύχημα ανάμεσα στα τόσα... που έγιναν κατά τη διάρκεια του πολέμου». Ενώ ο Leigh Fermor και δυο άλλοι Βρετανοί αξιωματικοί βρισκόντουσαν πάνω από τα Ανώγεια, ειδοποιήθηκαν ότι πλησίαζε γερ-

146. Leigh Fermor, *Words of Mercury*, ό.π., σ. 1-6

147. Mosley, *In Tearing Haste*, ό.π., σ. vii.

μανική περίπολος και καθώς έτρεχαν να πάρουν τα όπλα τους, ο Leigh Fermor πυροβόλησε κατά λάθος τον Τσαγκαράκη στο πόδι. Έδεσαν το τραύμα, έστειλαν να φωνάξουν γιατρό, αλλά ο Τσαγκαράκης πέθανε μετά από λίγο και τον έθαψαν εκεί. Με τις τελευταίες του λέξεις συγχωρούσε τον Leigh Fermor, που ήταν όμως απαρηγόρητος. Κάποιοι διέδωσαν ότι το επεισόδιο ήταν προμελετημένο και έπεισαν και την οικογένεια του Τσαγκαράκη, με αποτέλεσμα να αποξενωθούν οι δυο πλευρές. Τριάντα χρόνια αργότερα, κοινοί φίλοι κατάφεραν να τους συμφιλιώσουν και τότε ο Leigh Fermor και η σύζυγός του βάφτισαν τη μικρανισιά του Τσαγκαράκη, και το χάσμα έκλεισε.¹⁴⁸

ABSTRACT

MARIA SPILIOΤΟΠΟΥΛΟΥ: *Patrick Leigh Fermor in the mountains of Crete (1941-1944)*

The long and eventful itinerary of Patrick Leigh Fermor in Crete was an epitome of the British role in the resistance and brought out the main characteristics of the Cretan resistance as a whole. A wide and spontaneous movement that evolved through the existing kinship solidarity networks, which made possible the success of large operations; the abduction of the German General H. Kreipe by a group led by Leigh Fermor being the most spectacular and famous one. Leigh Fermor, as also his fellow British officers, strived to apply the Allied policy and form small, flexible units, which would at the right moment back an Allied invasion, while the population and the resistance leaders mainly sought support to organize a general revolt. His reports from the field, as also those of the other British Liaison Officers, shed light on the way they experienced their mission and on the close relations they cultivated with the Cretans, despite any antagonisms. After the war, Leigh Fermor narrated his story mostly through third parties, asserting his own role, while he also maintained and deepened his relations with the Cretans, which in some ways took the form of kinship.

148. Report 3, σ. 12-13. Psychoundakis, *The Cretan Runner*, ό.π., σ. 116. Beevor, *Κρήτη*, σ. 401-402, όπου δίνεται η πιο πρόσφατη εκδοχή, χωρίς παραπομπή σε έγγραφα, αλλά με αναφορά σε αλληλογραφία του συγγραφέα με τον Leigh Fermor. Σημειώνουμε ότι στην τελική έκθεση του Dunbabin δεν υπάρχει οποιαδήποτε αναφορά του επεισοδίου. Βλ. επίσης Άρης Τσαντηρόπουλος, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη*, Αθήνα 2004, σ. 225-228.